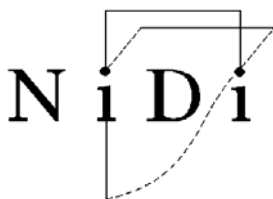

MAROKKANEN IN NEDERLAND: EEN PROFIEL

Carlo van Praag (redactie)

nederlands
interdisciplinair
demografisch
instituut

Rapport no. 67

Den Haag, 2006

MAROKKANEN IN NEDERLAND: EEN PROFIEL

De reeks NIDI rapporten wordt uitgegeven door het Nederlands Interdisciplinair
Demografisch Instituut

Directeur:

Frans Willekens

Redactie:

Joop de Beer

Pearl Dykstra

Frans van Poppel

Redactiesecretariaat:

Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut

Postbus 11650, 2502 AR Den Haag

Lange Houtstraat 19, 2511 CV The Hague

Telefoon: 070 - 3565200

Fax: 070 - 3647187

e-mail: Info@Nidi.nl

Internet: <http://www.nidi.nl>

Technische coördinatie:

Jacqueline van der Helm

ISSN 0922-7210

ISBN 90-70990-96-2

© 2006, NIDI, Den Haag

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar worden
gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze
ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever

No part of this book may be reproduced in any form or by means, print,
photocopy, microfilm, or otherwise, without the prior written permission of the
publisher.

Inhoudsopgave

1. Inleiding	1
2. Demografische gegevens	3
2.1. Inleiding	3
2.2. Omvang en samenstelling van de bevolking	4
2.3. Migratie.....	6
2.4. Partnerkeuze	7
2.5. Kindertal	9
2.6. Sterfte.....	11
2.7. Spreiding.....	11
3. Opleiding en onderwijs	15
3.1. Opleidingsniveau.....	15
3.2. Het basisonderwijs	17
3.3. Voortgezet onderwijs	20
3.4. Verdere schoolloopbaan	23
3.5. Inburgering	24
4. Sociaal-economische positie.....	27
4.1. Werkzame beroepsbevolking en arbeidsparticipatie	27
4.2. Etnisch ondernemerschap	29
4.3. Werkloosheid.....	31
4.4. Uitkeringsgerechtigdheid.....	34
4.5. Inkomenspositie	36
5. Sociaal-culturele positie en opvattingen.....	39
5.1. Inleiding en bronnen	39
5.2. Taalbeheersing en gebruik Nederlandse taal	39
5.3. Sociale contacten.....	41
5.4. Religieuze oriëntatie, beleving en participatie	44
5.5. Opvattingen ten aanzien van emancipatie, relaties en familie	49
Bijlage 5.1	57
Bijlage 5.2	59

Bijlage 5.3	61
6. Betrokkenheid bij criminaliteit	63
6.1. Inleiding.....	63
6.2. De bronnen	64
6.3. Criminaliteit onder Marokkanen; enkele cijfers	65
6.4. Achtergronden.....	71
7. Overige domeinen: gezondheid en vrijetijdsbesteding.....	73
7.1. Inleiding.....	73
7.2. Gezondheid.....	73
7.3. Vrijetijdsbesteding	75
8. Samenvatting en conclusies.....	79
Literatuur.....	89

1. Inleiding

Carlo van Praag

Bij brief van 4 oktober 2005 ontving het NIDI van de Minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie de opdracht tot het vervaardigen van een profielschets van de Marokkanen in Nederland. Het ging daarbij om een beknopt rapport met een korte productietijd dat de lezer een snel en gemakkelijk te raadplegen inzicht zou bieden in de positie van de Marokkanen in Nederland.

De indeling van het rapport volgt een voor de hand liggend onderscheid naar levensdomeinen. Achtereenvolgens worden de volgende onderwerpen behandeld: demografie, opleiding en onderwijs, sociaal-economische positie, sociaal-culturele positie, criminaliteit, gezondheid en vrijetijdsbesteding. Bij de invulling lag de nadruk op recent empirisch materiaal. Op de sociaal-wetenschappelijke theorievorming en op het beleid kon in het korte bestek van dit rapport slechts terloops worden ingegaan. Ook de meer gecompliceerde vormen van statistische analyse werden vermeden. Sommige hoofdstukken in dit rapport zijn beknopter dan andere. Dat was niet omdat de desbetreffende levensdomeinen minder belangrijk waren, maar vanwege de schaarste aan recent empirisch materiaal. Zo zijn de onderwerpen gezondheid en vrijetijdsbesteding samengevoegd tot een enkel kort hoofdstuk 'Overige domeinen'.

De Marokkanen zijn in dit rapport steeds vergeleken met autochtone Nederlanders en op veel plaatsen ook met andere etnische groepen, zoals Turken, Surinamers en Antillianen. Binnen de Marokkaanse groep werd, voorzover mogelijk en nuttig, een onderscheid gemaakt naar generatie en geslacht.

Sinds ruim een decennium wordt in het kader van het minderheden- (later integratie-) beleid over de voornaamste etnische minderheden in Nederland systematisch gerapporteerd. Dat gebeurde gedurende een reeks van jaren door het Sociaal en Cultureel Planbureau en tegenwoordig door een samenwerkingsverband van genoemd instituut met het Wetenschappelijk Onderzoeks- en Documentatiecentrum (WODC) en het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Het 'Jaarrapport Integratie 2005' van deze instituten verscheen

kort voordat het NIDI zijn profielschets van de Marokkanen samenstelde. In enkele hoofdstukken wordt nogal zwaar op deze jaarrapportage geleund. De lezer die zijn kennis van de Marokkanen, maar ook van andere etnische groepen, wil verdiepen, kan bij genoemde jaarrapportage te rade gaan.

2. Demografische gegevens

Jeannette Schoorl

2.1. Inleiding

De aanwezigheid van meer dan 315.000 Marokkanen in Nederland grijpt terug op de immigratie van 'gastarbeiders' in de jaren zestig en zeventig. In 1965 bevonden zich volgens het CBS slechts 4.500 personen van Marokkaanse nationaliteit in Nederland, welk aantal bij de Volkstelling 1971 gestegen bleek te zijn tot 22.000. Het ging bijna uitsluitend om mannen en de verwachting was te dien tijde dat zij slechts tijdelijk in Nederland zouden vertoeven om vervolgens naar hun in Marokko achtergebleven gezin terug te keren. Deze verwachting werd door de feiten gelogenstraft. Het overgrote deel van de Marokkanen was niet tot terugkeer naar het herkomstland geneigd en steeds meer van hen lieten in plaats daarvan hun gezin naar Nederland overkomen. Toen in 1973 de officiële werving van buitenlandse arbeidskrachten werd beëindigd, betekende dat ook niet het einde van de Marokkaanse immigratie. In tegendeel, in 1980 was het aantal Marokkanen in Nederland al toegenomen tot 72.000 en in 1990 telde Nederland niet minder dan 168.000 Marokkanen. Daarbij moet wel worden aangetekend dat het nationaliteitscriterium inmiddels plaats had gemaakt voor het herkomstcriterium. Marokkanen van Nederlandse nationaliteit, waaronder talrijke hier geboren kinderen, waren dus in het laatst genoemde aantal begrepen. Ook toen de gezinshereniging in de loop van de jaren negentig nagenoeg was voltooid, hield de immigratie aan. Nu ging het voornamelijk om huwelijksmigranten, dus om partners van geheel of gedeeltelijk in Nederland opgegroeide Marokkanen. Dat is ook thans nog de belangrijkste bron van Marokkaanse immigratie. Dat het aantal Marokkanen in Nederland sinds 1990 nog bijna verdubbelde is overigens niet alleen een gevolg van voortgaande immigratie, maar ook van een relatief hoog geboortecijfer en een laag sterftecijfer. De verschillende componenten van de Marokkaanse bevolkingsontwikkeling en de resulterende demografische structuur van de groep worden in de volgende paragrafen toegelicht.

2.2. Omvang en samenstelling van de bevolking

Hoeveel Marokkanen wonen er in Nederland? Het antwoord hangt sterk af van de gehanteerde definitie. Telt iedereen mee van wie ten minste een van beide ouders in Marokko is geboren, dan was op 1 januari 2005 het aantal inwoners van Marokkaanse afkomst 315 duizend (zie *tabel 2.1*). Van hen is ruim de helft (53 procent) in Marokko geboren en behoort dus tot de zogenaamde eerste generatie. Twaalf procent van deze eerste generatie is overigens al op jonge leeftijd naar Nederland gekomen, voor het zesde levensjaar (Tas, 2004). Van de 47 procent in Nederland geboren Marokkanen —de tweede generatie— hebben verreweg de meeste twee in Marokko geboren ouders. Steeds meer Marokkanen hebben de Nederlandse nationaliteit, in 1996 één op de drie, in 2005 al ruim twee op de drie.

De eerste generatie neemt weliswaar in aantal nog steeds enigszins toe, maar de toename van de tweede generatie is veel sterker, en de nu nog kleine groep van kinderen met één in Marokko en één in Nederland geboren ouder is in minder dan tien jaar meer dan verdubbeld. Deels is dat te verklaren uit huwelijken tussen Marokkanen van de eerste en de tweede generatie, en deels mogelijk uit een toename in het aantal huwelijken tussen ‘autochtonen’ en ‘allochtonen’.

De Marokkaanse ‘derde generatie’ is nog erg klein. Het gaat om kinderen van in Nederland geboren ouders met één of meer in Marokko geboren grootouders. Het CBS schat deze groep in 2005 op maximaal ruim 2000 personen¹.

De leeftijdsopbouw (*figuur 2.1*) van de Marokkaanse bevolking in Nederland werd in de jaren zestig gekarakteriseerd als een typische migrantenstructuur — mannen in de meerderheid en weinig jongeren en ouderen. Door het proces van gezinshereniging is de leeftijdsopbouw grotendeels ‘genormaliseerd’.

Niettemin, het aandeel van de ouderen is nog steeds heel klein: 2,9 procent in de leeftijdsgroep 65 plus, vergeleken met 14,0 procent in de Nederlandse bevolking als geheel. De piramide heeft verhoudingsgewijs een brede basis, veroorzaakt door de relatief hoge vruchtbaarheid (zie paragraaf 2.4). Anno 2005 zijn er onder de jongeren tot 20 jaar nauwelijks nog immigranten, bij de twintigers houden tweede generatie en huwelijksimmigranten elkaar ongeveer in evenwicht, maar vanaf de leeftijd van 35 jaar is het aandeel van de tweede generatie momenteel nog te verwaarlozen.

¹ 2111-2148 personen met ten minste één in Marokko geboren grootouder; 234-587 personen met vier in Marokko geboren grootouders (schatting CBS).

Tabel 2.1. Bevolking van Marokkaanse afkomst in Nederland, 1996 en 2005

	1-1-1996		1-1-2005		Toename 1996-2005	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Totaal 'allochtoon' ^a	225.088	100.0	315.821	100.0	89.611	39,8
- Eerste generatie ^b	140.572	62.4	168.400	53.3	26.803	19,1
- Tweede generatie ^c	84.516	37.6	147.421	46.7	62.808	74,3
- Beide ouders in M. geboren	77.591	91.8	131.497	89.2	53.897	69,5
- Eén ouder in M. geboren	6.925	8.2	15.924	10.8	8.911	128,7
Marokkaanse nationaliteit	149.841	66.6	91.558	30.0		

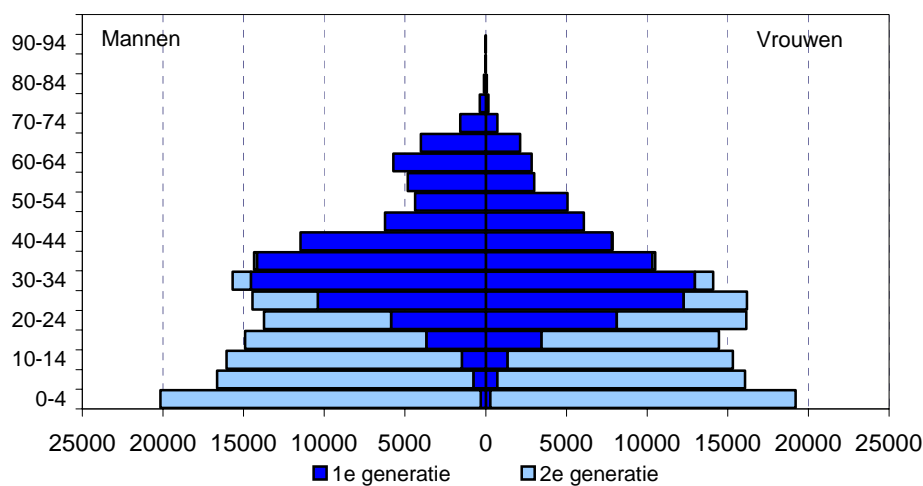
^a De herkomstgroepering wordt bepaald aan de hand van het geboorteland van de persoon zelf (eerste generatie) of dat van de moeder (tweede generatie), tenzij de moeder in Nederland is geboren. In dat geval geldt het geboorteland van de vader.

^b In Marokko geboren (en ten minste één ouder in Marokko geboren).

^c In Nederland geboren en ten minste één ouder in Marokko geboren.

Bron: basisgegevens: CBS.

Figuur 2.1. Bevolking van Marokkaanse afkomst naar leeftijd, geslacht en generatie, 1 januari 2005

Bron basisgegevens: CBS.

Illegalen

Het aantal illegale inwoners uit Marokko wordt door het CBS (2005) geschat op 11.900-23.800 in 2001, vier tot acht procent van de totale Marokkaanse bevolking in heel Nederland, met een concentratie in de vier grote steden (*tabel 2.2*).

Prognose

De relatief hoge vruchtbaarheid zorgt ervoor dat de Marokkaanse bevolkingsgroep in de toekomst nog flink toeneemt, sneller dan de Turkse, Surinaamse en Antilliaans/Arubaanse groepen. Volgens de laatste CBS-prognose (Alders, 2005), zullen er in 2010 ongeveer 352 duizend Marokkanen in Nederland wonen, een toename met 46 duizend personen. De tweede generatie is dan inmiddels in de meerderheid geraakt (181 duizend personen, 51 procent). In 2025 zouden er 423 duizend Marokkanen zijn, 2,5 procent van de totale bevolking (vergeleken met 1,9 procent in 2005). De jonge leeftijdsopbouw van de Marokkaanse bevolkingsgroep en van de niet-westerse allochtonen in het algemeen remt het proces van vergrijzing van de totale bevolking van Nederland enigszins af. Maar omdat de eerste generatie over 20-30 jaar zal gaan afnemen (daling van de immigratie van huwelijkspartners) en verwacht wordt dat de vruchtbaarheid van de tweede generatie daalt, zullen ook de Marokkaanse (en Turkse) groepen beginnen te vergrijzen.

2.3. Migratie

Gezinshereniging of een huwelijk met een al in Nederland wonende partner is een van de weinige mogelijkheden voor een buitenlander om als immigrant te worden toegelaten tot Nederland. De immigratie van Marokkanen bestaat voor 86 procent (mannen) c.q. 95 procent (vrouwen) uit zulke migratie om familieredenen, ook al gelden er bepaalde eisen met betrekking tot voldoende inkomen en passende huisvesting. De gezinsherenigende migratie, vooral belangrijk in de jaren zeventig en tachtig, neemt af. De gezinsvormende migratie

Tabel 2.2. Schatting van het aantal illegaal in Nederland wonende Marokkanen

	Legaal	Illegaal		% illegaal	
		Lage schatting	Hoge schatting	Lage schatting	Hoge schatting
Nederland totaal	272.800	11.900	23.800	4,18	8,02
4 grote steden	129.900	9.100	18.200	6,55	12,29

Bron: Hoogteijling, 2002.

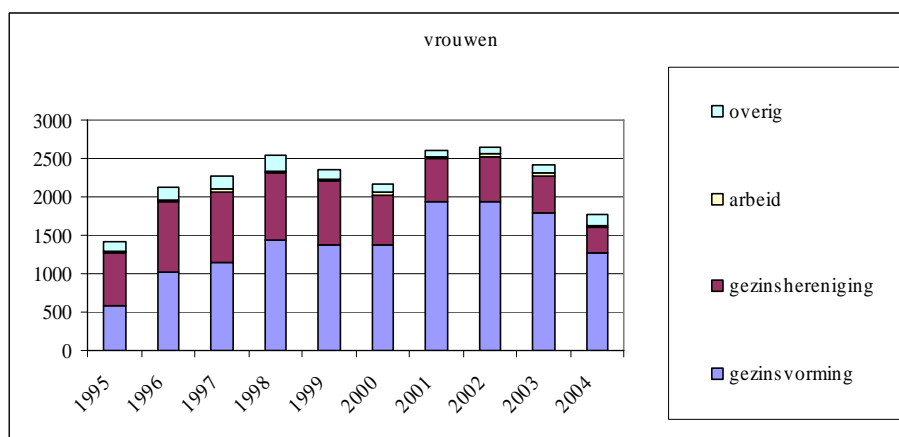
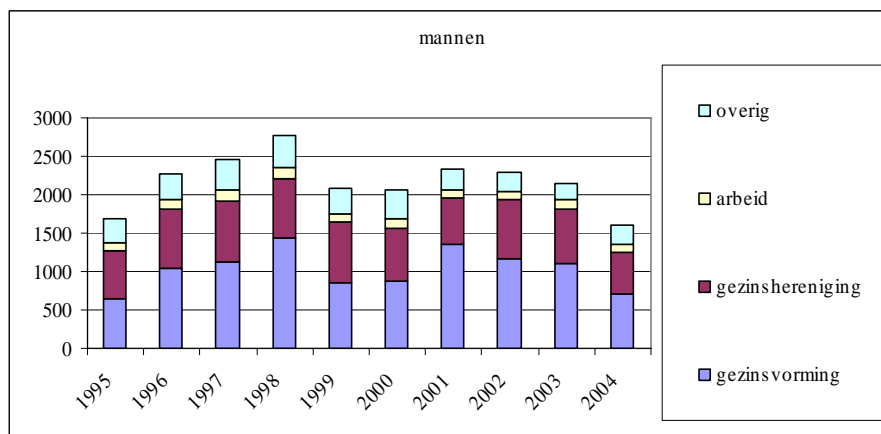
neemt juist toe, onder invloed van de groei van de bevolking in de huwbare leeftijd — waaronder steeds meer tweede generatie. Vooral jonge mannen halen hun vrouw uit Marokko: ruim 1800 in 2003, een verdrievoudiging sinds 1995 (*figuur 2.2*). Ook vrouwen zoeken hun partner in Marokko, maar in minder grote aantallen (ruim 1100 in 2003).

2.4. Partnerkeuze

Een groot deel van de jonge volwassenen behoort tot de tweede generatie, en heeft de leeftijd bereikt waarop ze een partner kiezen. De tweede-generatie Marokkanen zijn gemiddeld jonger dan autochtone Nederlanders als ze trouwen, maar ouder dan tweede-generatie Turken: van de 18-27 jarige Marokkaanse vrouwen is een kwart en van de mannen bijna één op de tien gehuwd of gehuwd geweest. Degenen die nog niet getrouwd zijn, verwachten wel te zullen trouwen, en er is wat dat betreft een sterke voorkeur voor een partner met dezelfde geloofsovertuiging. Dat het ook een Marokkaan is, vind men minder belangrijk, slechts één op de twee mannen en twee op de drie vrouwen trouwen het liefst met een Marokkaan. Dat hoeft voor deze jongeren, zo blijkt uit onderzoek (De Graaf, 2005) niet beslist iemand te zijn die in Marokko is opgegroeid.

In de praktijk van de laatste jaren halen de meeste jonge Marokkanen echter, net als de Turken, nog een partner uit het land van herkomst, zodat de meeste jonge gezinnen een gemengd eerste-tweede generatie paar vormen. Ruim de helft van de Marokkaanse (en Turkse) tweede-generatie mannen en driekwart van de Marokkaanse vrouwen trouwt met een eerste-generatie herkomstgenoot (*tabel 2.3*). Of de eerste-generatie partner al langer in Nederland woonde of als huwelijksmigrant hierheen kwam is uit de tabel niet af te leiden, maar uit paragraaf 2.2 bleek dat jaarlijks ongeveer 1.800 vrouwen en 1.200 mannen voor gezinsvorming toegelaten worden (NB: betreft ook huwelijken met eerste-generatie partners!). Naar schatting trouwt 50-60 procent van de jonge Turken en Marokkanen van de tweede generatie met een huwelijksimmigrant (gezinsvormer), en dat lijkt een tamelijk stabiel percentage (Van Rijn *et al.*, 2004; Distelbrink en Hooghiemstra, 2005), ondanks een ontmoedigingsbeleid van de overheid. Toch kiest al een kwart van de Marokkaanse tweede-generatie mannen en 14 procent van de vrouwen een partner die ook tot de tweede generatie behoort (Distelbrink en Hooghiemstra, 2005).

Figuur 2.2. Immigratie van personen met de Marokkaanse nationaliteit, naar reden van toelating en geslacht, 1995-2003

Tabel 2.3. Huwelijken naar herkomstgroepering partners, 2001-2003

2 ^e generatie	Herkomst partner			Overig allochtoon	Totaal	
	Autochtoon	1 ^e generatie	2 ^e generatie			
<i>Marokkanen</i>						
- Mannen	16	53	34	7	100	678
- Vrouwen	8	74	14	4	100	1291
<i>Turken</i>						
- Mannen	7	53	34	7	100	1913
- Vrouwen	5	66	25	4	100	2591

Bron: Distelbrink en Hooghiemstra, 2005, p. 33.

De echtscheidingskansen van Marokkanen en Turken zijn vrij constant. In de periode 1991-2000 bedroegen de echtscheidingspercentages na vier jaar huwelijk ongeveer tien procent bij de Marokkanen, rond de vijf procent bij de Turken en circa acht procent bij de autochtonen. Huwelijken tussen Marokkaanse of Turkse mannen van de eerste generatie en autochtone vrouwen lopen een groter echtscheidingsrisico, na tien jaar is bijna driekwart van deze huwelijken ontbonden (Van Huis en Steenhof, 2003, 2004).

2.5. Kindertal

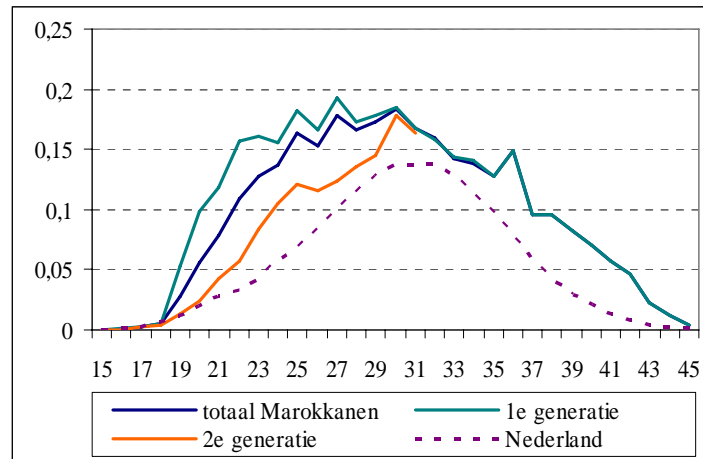
De groei van de tweede generatie wordt bepaald door het kindertal van de eerste generatie. Die vruchtbaarheid is in de periode 1980-1995 sterk gedaald, van een gemiddelde van rond de zeven kinderen per in Marokko geboren vrouw aan het begin van de jaren tachtig (De Jong, 2003) tot 3,5 in 1995 en 3,2 in 2004. Vergeleken met andere groepen is de vruchtbaarheid van Marokkaanse vrouwen overigens nog vrij hoog: Turkse vrouwen van de eerste generatie krijgen gemiddeld 2,5 kind, terwijl voor Nederland als geheel dit 1,7 bedraagt².

De sterke daling van de vruchtbaarheid heeft zich ook in de herkomstlanden voorgedaan: zo is in Marokko het gemiddeld kindertal afgenomen van 5,4 in de periode 1980-1984 tot 2,8 in 2000-2004 (United Nations, 2003).

Jonge vrouwen (15-29 jaar) van de tweede generatie krijgen beduidend minder kinderen dan hun leeftijdsgenoten behorend tot de eerste generatie: ze stellen het krijgen van kinderen vaker uit (*figuur 2.3*), hoewel nog aanzienlijk minder dan autochtone vrouwen, die gemiddeld op bijna 30-jarige leeftijd hun eerste kind krijgen. De eerste generatie Marokkaanse vrouwen wordt moeder op de leeftijd van gemiddeld 26,5 jaar (in 2003), een stijging van 2,6 jaar ten opzichte van 2003 (Distelbrink en Hooghiemstra, 2005). Zowel het gestegen onderwijsniveau als de toegenomen arbeidparticipatie kunnen een verklaring vormen voor de veranderingen in het vruchtbaarheidspatroon (zie hoofdstukken 3 en 4; ook Tesser *et al.*, 1999), maar door de relatief jonge leeftijd waarop Marokkaanse vrouwen kinderen krijgen blijft aandacht voor de mogelijkheden om werk en ouderschap te combineren belangrijk.

² Het gaat hier om het totaal leeftijdsspecifiek vruchtbaarheidscijfer. Deze demografische vakterm staat voor het gemiddeld verwachte kindertal per vrouw, gegeven de thans waargenomen leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers.

Figuur 2.3. Leeftijdsspecifieke vruchtbaarheidscijfers: vrouwen van Marokkaanse herkomst, naar generatie, en Nederland totaal, 2004

Bron basisgegevens: CBS.

Marokkaanse tienermeisjes van de tweede generatie zijn vergeleken met andere allochtone meisjes minder vaak moeder, maar wel vaker dan autochtone meisjes (Garssen, 2004). In 2002 werden 4,4 op de duizend autochtone tienermeisjes moeder, vergeleken met 6,5 per duizend tweede-generatie Marokkaanse tienermeisjes en 33,3 per duizend eerste-generatie meisjes. Ook bij andere immigrantengroepen begint de tweede generatie later aan het moederschap: bij de tienermeisjes van niet-westerse herkomst in het algemeen is het geboortecijfer van de eerste generatie vier keer zo hoog als dat van de tweede generatie. Marokkaanse tienermoeders zijn niet erg jong: twee op de drie is 19 jaar oud bij de geboorte van hun kind, vergeleken met bijna de helft bij de autochtone tienermoeders. Ze zijn bovendien meestal gehuwd, hoewel er wat dat betreft een groot verschil is tussen de generaties: van de eerste generatie (meest huwelijksmigranten) is 83 procent gehuwd, van de tweede generatie nog slechts 48 procent (ter vergelijking: van de autochtone tienermoeders is slechts 15 procent gehuwd — cijfers 2002). De laatste jaren is veel geïnvesteerd in seksuele voorlichting aan allochtone jongeren, en gegeven dat het abortuscijfer onder Marokkaanse (en Turkse) meisjes relatief laag is, lijkt de geconstateerde daling van het aantal tienergeboorten dan ook vooral een gevolg van betere zwangerschapspreventie (Garssen, 2004 en Distelbrink en Hooghiemstra, 2005).

2.6. Sterfte

Kinderen van niet-westers allochtone afkomst lopen een groter risico om vóór of kort na de geboorte te overlijden dan kinderen met twee autochtone ouders: 11,4 tegenover 8,9 per duizend geborenen in de periode 1997-2002. Het risico voor Marokkaanse kinderen is ongeveer gelijk aan het gemiddelde van 11,4, Surinaamse en Antilliaanse kinderen lopen een groter dan gemiddeld risico, Turkse kinderen een iets kleiner risico. De verschillen tussen de allochtone groepen worden grotendeels veroorzaakt door de sterfte in de eerste zeven dagen na de geboorte. Voor de zuigelingensterfte (sterfte in het eerste levensjaar) geldt hetzelfde: de sterftekans van niet-westers allochtone kinderen is gemiddeld 30 procent hoger dan voor autochtone kinderen, met vergelijkbare verschillen tussen de etnische groepen. Marokkaanse en Turkse zuigelingen hebben een relatief groot sterfterisico na de eerste vier weken, hun sterfterisico is dan twee keer zo hoog als onder autochtone kinderen. Als oorzaken worden genoemd genetische aandoeningen als gevolg van huwelijken onder verwanten, en, maar dit geldt in mindere mate voor Marokkaanse meisjes, het relatief vaak voorkomen van tienerzwangerschappen, met name als de tienermoeder geen vaste relatie heeft (Garssen en Van der Meulen, 2003).

Marokkaanse volwassenen in Nederland hebben over het algemeen een lagere sterftekans dan autochtonen (gemeten over de periode 1996-2001). Dat geldt vooral voor Marokkaanse mannen van 35 jaar en ouder: zij lopen slechts half zo veel risico als autochtone mannen om tussen hun 40^e en 70^e leeftijdjaar te overlijden aan een hart- of vaatziekte. Ook de kans om te overlijden aan longkanker is bij Marokkaanse mannen en vrouwen veel kleiner. Verklaringen worden deels gezocht in verschillen in rookgedrag en mogelijk in voedingsgewoonten (Garssen *et al.*, 2003; Mackenbach *et al.*, 2005 en Garssen en Zorlu, 2005).

2.7. Spreiding

De Marokkanen wonen zeer sterk geconcentreerd: terwijl van de Nederlandse bevolking in totaal slechts 13 procent in de vier grote steden woont, geldt dat voor 48 procent van de Marokkanen (*tabel 2.4*). Veel Nederlanders zijn de afgelopen decennia uit de centrale steden weggetrokken naar de voorsteden; in totaal woont nu ruim een kwart van de Nederlanders in de vier grote

Tabel 2.4. Percentage van de Marokkaanse bevolking woonachtig in de 4 grote steden (gemeenten en stadsgewesten), 1 januari 2005

	Bevolking van Nederland	Marokkanen		
		Totaal	1 ^e generatie	2 ^e generatie
4 grote gemeenten	12,8	47,3	48,4	45,9
4 grote stadsgewesten	25,8	57,0	57,9	56,0

Bron: basisgegevens: CBS.

stadsgewesten³ van Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht. Ook de allochtone middenklasse vertrekt steeds vaker uit de grote stad, en inmiddels woont zo'n tien procent van de Marokkanen in het stadsgewestgebied buiten de centrale gemeenten (vergeleken met 13 procent van de totale bevolking). Vooralsnog is er weinig verschil tussen de eerste en tweede generatie, maar de tweede generatie, vooral de leeftijdsgroep 25-34 jaar, woont iets minder geconcentreerd in zowel de grote steden als de stadsgewesten, met uitzondering van Amsterdam.

Ongeveer driekwart van de totale populatie niet-westerse allochtonen in de vier grote steden wordt gevormd door Marokkanen, Turken, Surinamers, en Antillianen/Arubanen. Terwijl slechts 1,9 procent van de bevolking van Nederland van Marokkaanse origine is, geldt dat voor 7,1 procent van de bevolking van de vier grote steden. De Marokkanen wonen vooral in Utrecht en Amsterdam, waar ze in beide gevallen 8,7 procent van de bevolking uitmaken.

Binnen de grote steden wonen allochtonen geconcentreerd in een aantal wijken en buurten, en die concentratie is de afgelopen jaren toegenomen. Dat kan geïllustreerd worden aan de hand van de zogenaamde 'statistische ontmoetingskansen'⁴ (tabel 2.5): de kans om autochtonen te ontmoeten domineert, maar in de periode 1995-2004 zijn de ontmoetingskansen tussen Marokkanen onderling toegenomen, en die met autochtonen afgenomen (Wittebrood *et al.*, 2005).

³ Stadsgewesten zijn grootstedelijke agglomeraties en het omliggende gebied met de daarbinnen gelegen kleinere kernen die met die agglomeratie door velerlei relaties (woon-werkverkeer, gebruik van stedelijke voorzieningen, e.d.) zijn verbonden.

⁴ Bij de berekening van statistische ontmoetingskansen wordt rekening gehouden met, per postcodegebied, het aantal inwoners van verschillende herkomst (niet-westerse allochtonen in het algemeen, de specifieke allochtone groep en de totale bevolking) (zie Wittebrood *et al.*, 2005, p. 147).

Tabel 2.5. Statistische ontmoetingskansen met leden van de eigen groep en met autochtonen, 1995 en 2004 (in procenten)

	Amsterdam		Rotterdam		Den Haag		Utrecht	
	1995	2004	1995	2004	1995	2004	1995	2004
<i>Marokkanen</i>								
met eigen groep	11,0	15,3	8,6	10,6	10,9 ^a	11,4	11,5	17,6
met autochtonen	61,4	44,5	50,9	39,5	38,6 ^a	35,6	72,4	55,9
<i>Turken</i>								
met eigen groep	8,1	9,7	14,6	15,3	15,4 ^a	17,0	6,8	8,6
met autochtonen	60,2	44,1	48,2	37,3	37,7 ^a	34,5	72,2	57,3

^a Gegevens voor het jaar 2000.

Bron: Wittebrood *et al.*, 2005, p. 134.

Een vergelijkbaar beeld komt naar voren uit berekeningen van segregatie-indices⁵. Marokkanen en Turken wonen binnen de vier grote steden meer ruimtelijk gesegregeerd dan Surinamers en Antillianen, en Turken over het algemeen weer enigszins meer dan Marokkanen. Volgens gegevens uit 2004 variëren de segregatie-indices in de vier grote steden voor de vier bevolkingsgroepen gezamenlijk tussen 36,3 (Amsterdam) en 46,1 (Den Haag), en voor de Marokkanen tussen 39,7 in Rotterdam en 48,3 in Den Haag (Wittebrood *et al.*, 2005). In Utrecht en Amsterdam is de woonsegregatie in het afgelopen decennium enigszins toegenomen, omdat de toename van het aantal allochtonen (als gevolg van geboorte en immigratie) vooral heeft plaatsgevonden in de buurten waar al veel allochtonen woonden. In Rotterdam is het aantal allochtonen ook in andere buurten toegenomen, waardoor de segregatie relatief is afgenomen.

⁵ De segregatie-index geeft het percentage van een bevolkingsgroep aan dat zou moeten verhuizen om een spreiding over de gemeente te krijgen die gelijk is aan die van de totale bevolking.

3. Opleiding en onderwijs

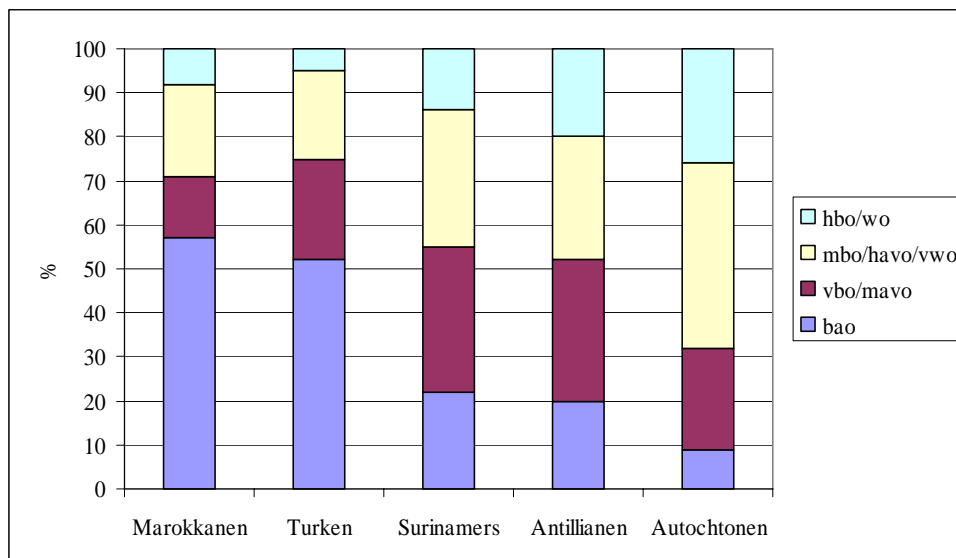
Carlo van Praag

3.1. Opleidingsniveau

Het opleidingsniveau van de Marokkanen is erg laag vergeleken bij andere etnische groepen en dat geldt zelfs bij een vergelijking met de Turken (zie *figuur 3.1*). Het stijgt echter snel (zie *figuur 3.2*), doordat de tweede, in Nederland opgeleide, generatie aan betekenis wint.

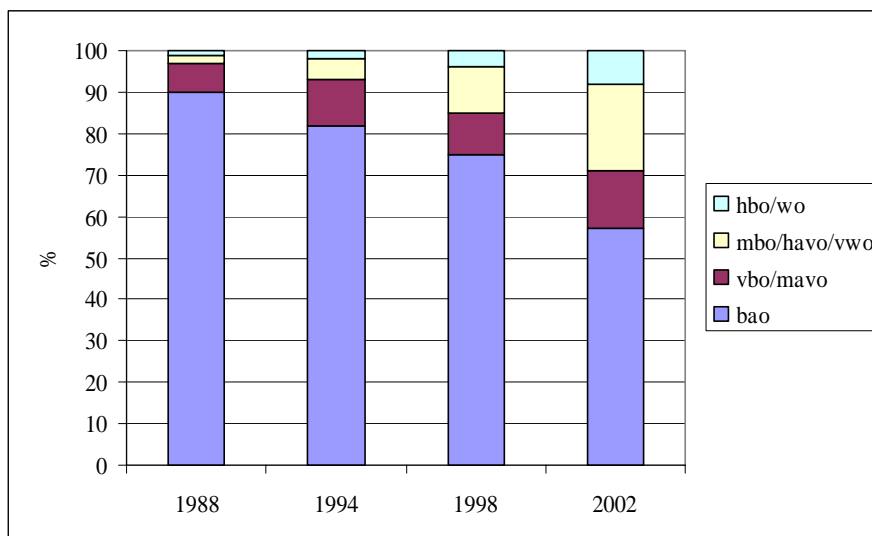
Vrouwen zijn bij Marokkanen (en bij Turken) nog steeds lager opgeleid dan mannen, maar zij halen hun achterstand vrij snel in. In 2002/2003 had van de niet meer schoolgaande Marokkaanse vrouwen van 15-64 jaar 39 procent geen enkel onderwijs of slechts enkele jaren basisonderwijs gevolgd, bij de mannen was dat 26 procent. De Marokkanen liggen in dit opzicht aanmerkelijk achter op andere bevolkingsgroepen; ook op de Turken (SCP/WODC/CBS, 2005, p. 169).

Figuur 3.1. Behaald opleidingsniveau bij niet-schoolgaanden van 15-64 jaar naar herkomst

Bron: ISEO/SCP: SPVA.

Figuur 3.2. Behaald opleidingsniveau bij niet-schoolgaande Marokkanen van 15-64 jaar

Bron: ISEO/SCP: SPVA; CBS: EBB.

Dit is de erfenis van de onderwijssituatie in het herkomstland. De jongeren die geheel of grotendeels in Nederland zijn opgegroeid hebben veel meer onderwijs gevolgd. Toch is ook bij de Marokkaanse jongeren van 20-24 jaar nog 30 procent niet in het bezit van enig diploma, terwijl nog eens 37 procent een diploma bezit dat niet hoger reikt dan het vbo of mavo (bron: CBS: EBB, '00-'01). Dat houdt in dat deze jongeren niet in het bezit zijn van een zogenaamde startkwalificatie voor de arbeidsmarkt (*tabel 3.1*) en dat hun perspectieven op deze markt ongunstig zijn.

Het niveau wordt overigens gedrukt door de voortgaande immigratie van huwelijkspartners die uiteraard niet in Nederland zijn schoolgegaan. Bij de

Tabel 3.1. Aandeel 20-34-jarigen met startkwalificatie 2001-2003 (%)

	Mannen	Vrouwen	Totaal
Marokkanen	42	37	35
Turken	38	32	35
Surinamers/Antillianen	51	60	56
Autochtonen	76	61	78

Bron: SCP/WODC/CBS, 2005.

Marokkaanse huwelijksimmigranten beschikt 60 procent niet over enig diploma (SCP/WODC/CBS, 2005, p. 50).

De eerste generatie van immigranten uit Marokko die niet in het Nederlandse onderwijs heeft geparticipeerd, bedient zich uiteraard minder vaak van het Nederlands en heeft meer moeite met deze taal. Van de Marokkanen geeft 54 procent aan wel eens moeite te hebben met het voeren van een Nederlands gesprek; in de tweede generatie is dat nog slechts zes procent (SCP/WODC/CBS, 2005, p. 54). Zie voor dit onderwerp ook hoofdstuk 5, paragraaf 2.

3.2. Het basisonderwijs

Marokkaanse kleuters arriveren in het basisonderwijs met een achterstand. Op de Cito-toetsen begrips- en ordeningvaardigheden (zie *tabel 3.2*) scoren zij, evenals trouwens de Turken, aanmerkelijk lager dan autochtonen en andere etnische groepen.

In groep 2 doen Marokkaanse jongens het bij ordenen beter dan de meisjes, terwijl voor het onderdeel begrippen het omgekeerde geldt.

De prestatieachterstand in groep 2 is juist bij de Marokkanen door de jaren heen flink afgenomen en in dit opzicht doen zij het beter dan de Turken, Surinamers en Antillianen (Dagevos *et al.* (red.) 2003, p. 74); SCP/WODC/CBS, 2005, p. 61).

In hun gang door het basisonderwijs maken de Marokkaanse leerlingen iets van hun achterstand goed. Dat neemt niet weg dat zij aan het einde van het basisonderwijs (samen met de Turken en de Antillianen) nog een forse

*Tabel 3.2. Begrips-en ordeningsvaardigheden in groep 2 2002
(gestandaardiseerde scores in Cito-toets)*

	Marokkanen	Turken	Surinamers	Antillianen	Autochtone achterstands- leerlingen	Autochtone niet- achterstands- leerlingen
Begrippen	41,7	37,3	43,0	41,1	48,6	52,8
Ordenen	44,0	42,6	44,6	42,8	47,7	52,4

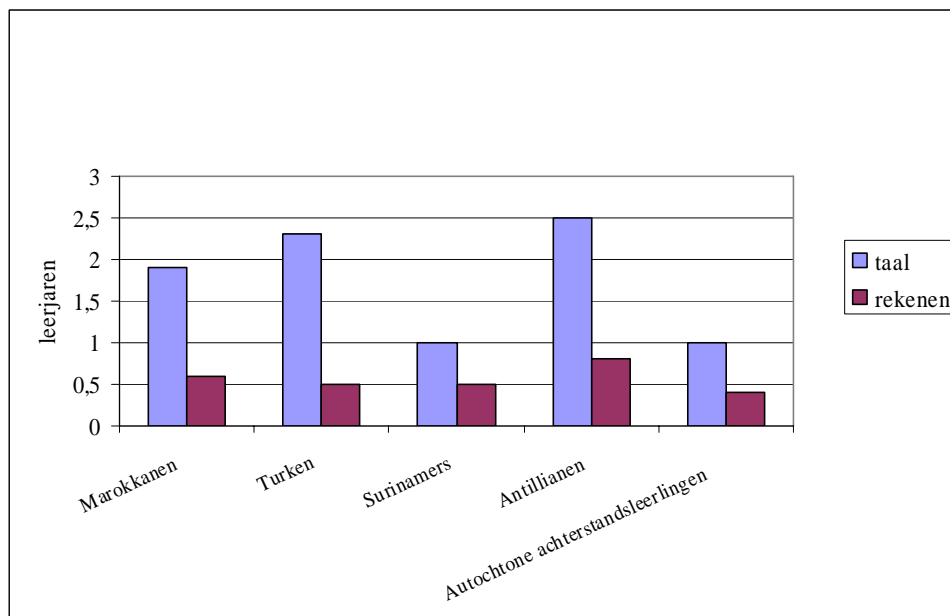
Bron: SCP/WODC/CBS, 2005.

achterstand hebben op de autochtone leerlingen. In taal bedraagt deze achterstand toch nog steeds bijna twee leerjaren. Op het gebied van rekenen is de achterstand veel minder dramatisch (*figuur 3.3*).

Marokkaanse meisjes doen het, in tegenstelling tot wat veelal wordt gedacht, niet beter dan jongens. Op het gebied van taal zijn de verschillen tussen de geslachten gering, maar in rekenen blijven de meisjes duidelijk achter bij de jongens. Dat laatste verschijnsel is overigens niet uniek voor de Marokkanen.

Een vergelijking door de jaren heen leert, dat de prestatie-achterstand op autochtonen van Marokkaanse leerlingen vermindert. De Marokkaanse leerlingen die zich in het schooljaar 2000-2001 in groep 8 bevonden hadden in taal, maar vooral in rekenen, veel minder achterstand op de autochtonen dan de Marokkaanse leerlingen die in het schooljaar 1988 in groep 8 zaten (SCP, 2003, p. 80).

Figuur 3.3. Prestatieachterstand op autochtone niet-achterstandsl leerlingen in groep acht in leerjaren

Bron: SCP/WODC/CBS, 2005.

Ook als individuele leerlingen worden gevolgd bij hun gang door het onderwijs blijkt dat Marokkaanse leerlingen, evenals trouwens de Turken, bezig zijn met een inhaalslag. Zij boeken tussen groep 4 en groep 8 meer leerwinst dan autochtone kinderen en dat geldt dan vooral bij rekenen (Dagevos *et al.* (red) 2003, p. 84).

De Cito-eindtoetsscores liggen voor Marokkaanse (en andere etnische) leerlingen lager dan voor autochtone niet-achterstandsleerlingen, maar ook hier doet zich een inhaalproces voor, zoals *tabel 3.3* laat zien. Als de scores van het schooljaar 2002 worden vergeleken met die van 1994 blijken Marokkaanse kinderen bijna een derde van hun puntenachterstand op autochtone niet-achterstandsleerlingen te hebben ingelopen. Turken en Surinamers halen overigens ook in, maar minder snel (zie *tabel 3.3*).

Het inhaalproces geldt zowel voor jongens als voor meisjes, maar juist bij de Marokkanen blijft in de toetsscores een hardnekkig verschil bestaan ten nadele van de meisjes (SCP/WODC/CBS, 2005, bijlage 10.3b).

De nog steeds aanzienlijke achterstand van Marokkaanse leerlingen aan het einde van het basisonderwijs resulteert in lagere adviezen voor het vervolgonderwijs. Terwijl autochtone niet-achterstandsleerlingen voor bijna de helft een mavo-plus-advies krijgen, wordt een dergelijk advies aan minder dan 20 procent van de Marokkanen (en Turken) verstrekt. De Cito-score van de gemiddelde Marokkaanse leerling rechtvaardigt dan ook nog steeds geen advies dat boven de gemengde leerweg (zie toelichting onder *tabel 3.5*) in het vmbo uitgaat (SCP/WODC/CBS, 2005, p. 65).

Tabel 3.3. Verschil in Cito-eindscores ten opzichte van autochtone niet-achterstandsleerlingen (punten)

	1994	1996	1998	2000	2002	Mutatie 2002 t.o.v 1994 (%)
Marokkanen	12,9	11,1	10,0	9,9	8,9	30,8
Turken	14,0	12,2	10,0	10,0	10,0	28,2
Surinamers	10,9	10,0	7,7	7,5	9,0	17,1
Antillianen	11,2	11,8	11,4	12,5	12,6	-12,9

Bron: SCP/WODC/CBS, 2005.

De verklaring van de achterstand van Marokkaanse kinderen in het basisonderwijs ligt voor een belangrijk deel in de lage opleiding en de geringe Nederlandse taalvaardigheid van hun ouders. De arbeidsmigranten die in de jaren zestig en zeventig naar Nederland kwamen en de echtgenotes die hen volgden, hadden nu eenmaal weinig scholing achter de rug. Met de wisseling van de generaties zullen deze milieufactoren vanzelf een geringere invloed krijgen. Dat is uiteraard wel een zaak van lange adem. Het inhaalproces verloopt bij de rekenvaardigheid trouwens veel sneller dan bij taalvaardigheid. In groep 8 van het basisonderwijs lopen de huidige Marokkaanse leerlingen ongeveer twee jaar achter bij autochtone niet-achterstandsleerlingen. In rekenen bedraagt deze afstand ongeveer een half leerjaar (SCP/WODC/CBS, 2005, p. 62).

Het feit dat Marokkaanse kinderen vooral scholen bezoeken met een hoog aandeel van minderheidsleerlingen (in het schooljaar 2002-2003 bezochten Marokkaanse leerlingen scholen met gemiddeld 75 procent etnische minderheden) is volgens het Jaarrapport Integratie (SCP/WODC/CBS) niet van invloed op hun achterstand. Op deze zogenaamde zwarte scholen wordt evenveel of zelfs iets meer, leerwinst geboekt als op minder zwarte scholen. Dat zwarte scholen desondanks achterlopen, ligt aan de samenstelling van de leerlingenpopulatie en niet aan de kwaliteit van het onderwijs (SCP/WODC/CBS).

3.3. Voortgezet onderwijs

De positie van Marokkaanse leerlingen in het voortgezet onderwijs weerspiegelt grotendeels de achterstand die zij in het basisonderwijs al vertoonden. Zij komen, evenals de Turken, vaker terecht in het voorbereidend beroepsonderwijs dan autochtonen; daarentegen zijn zij flink ondervertegenwoordigd in het havo/vwo. Een en ander is weergegeven in *tabel 3.4*.

Figuur 3.4 (a en b) biedt nog eens een grafische weergave van de situatie voor Marokkanen en autochtonen.

Tabel 3.4 en de daaruit gedestilleerde *figuur 3.4* (a en b) laten evenwel ook zien dat er vooruitgang is. Terwijl in 1995 van de Marokkanen in leerjaar 3 van het voortgezet onderwijs nog slechts acht procent op havo/vwo-niveau deelnam, was dat in 2001 al 19 procent. Het niveau waarop de meisjes deelnamen was wat hoger dan bij de jongens, een verschijnsel dat ook bij autochtonen en de meeste andere etnische groepen waarneembaar is.

Tabel 3.4. Positie in leerjaar drie van het voortgezet onderwijs (%)

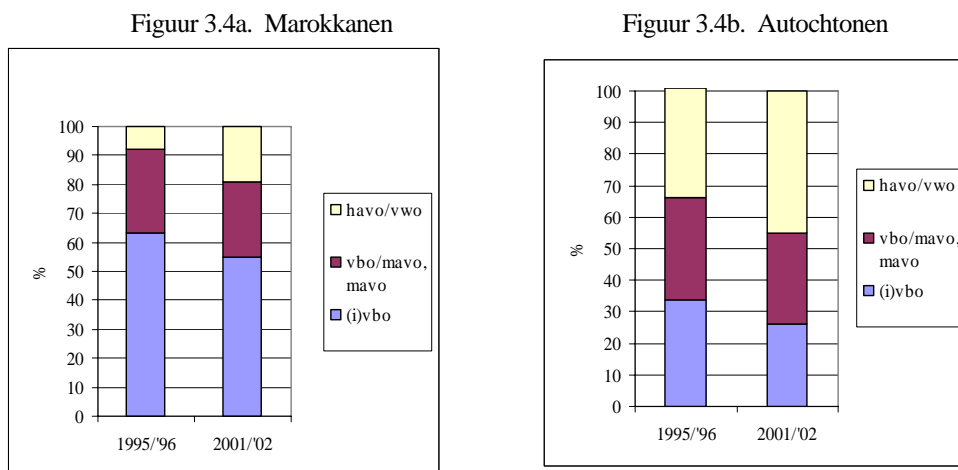
	1995/'96	2001/'02
Marokkanen		
(i)vbo	63	55
vbo/mavo, mavo	29	26
havo/vwo	8	19
Turken		
(i)vbo	52	47
vbo/mavo, mavo	31	31
havo/vwo	17	22
Surinamers		
(i)vbo	48	31
vbo/mavo, mavo	22	26
havo/vwo	30	43
Antillianen		
(i)vbo	58	56
vbo/mavo, mavo	30	26
havo/vwo	12	18
Autochtonen		
(i)vbo	34	26
vbo/mavo, mavo	32	29
havo/vwo	35	45

Bron: CBS: VOCL-cohorten, SCP-bewerking.

De nieuwste cijfers over de deelname aan het voortgezet onderwijs (weergegeven in *tabel 3.5*) zijn niet goed meer vergelijkbaar met de cijfers in *tabel 3.4*, doordat de indeling in schoolsoorten een verandering heeft ondergaan.

Deelname aan het voortgezet onderwijs wil nog niet zeggen dat dit onderwijs ook met een diploma wordt afgesloten. Marokkaanse leerlingen hebben in alle vormen van voortgezet onderwijs een kleinere slaagkans dan autochtonen en dat verschil manifesteert zich vooral in het vwo. Daar slaagde in het schooljaar 2001-2002 94 procent van de autochtonen tegen 79 procent van de Marokkanen (CBS, Statline). De cijfers voor de Turken zijn overigens nog ongunstiger.

Figuur 3.4. Positie in leerjaar drie van het voortgezet onderwijs

Tabel 3.5. Positie in leerjaar drie van het voortgezet onderwijs, schooljaar 2004-2005

	Lwoo ^a	Vmbo (bb en kb) ^b	Vmbo (g. en t.) ^c	Havo/vwo	Totaal (afgerond)
Marokkanen	23	32	25	21	100
Turken	22	32	25	21	100
Surinamers	15	30	26	30	100
Antillianen	19	29	22	30	100
Autochtonen	8	20	26	47	100

^a Leerwegondersteunend onderwijs: voor leerlingen met achterstanden of gedragsproblemen.

^b Basis- en kaderberoepsgerichte leerwegen: bereiden voor op basisberoepsopleidingen, dan wel op middenkader- en vakopleidingen van het mbo.

^c Gemengde en theoretische leerwegen: bereiden voor op middenkader- en vakopleidingen van het mbo of op havo.

Bron: SCP/WODC/CBS.

De schooluitval, dat wil zeggen het verlaten van het voortgezet onderwijs zonder diploma, is bij allochtonen hoger dan bij autochtonen en de Marokkanen vormen hierop geen uitzondering. Er is evenwel vooruitgang, zoals tabel 3.6 laat zien.

Tabel 3.6. Schooluitval in het onderwijs, bevolking van 15-34 jaar, 1998-2002 (%)

	Marokkanen	Turken	Surinamers	Antillianen	Autochtonen
1998	23	27	11	14	6
2002	17	21	11	13	.

Bron: SCP/ISEO, SPVA's.

In 1998 was de schooluitval bij Marokkaanse meisjes hoger dan bij Marokkaanse jongens, maar in 2002 deden de meisjes het beter. Volgens het SCP valt de hogere schooluitval bij allochtonen gedeeltelijk toe te schrijven aan het feit dat zij in verhouding tot hun schoolprestaties te hoog worden geplaatst in het voortgezet onderwijs (Dagevos *et al.* (red) 2003, p. 127).

3.4. Verdere schoolloopbaan

Na het voortgezet onderwijs in de vorm van vbo, mavo of havo te hebben doorlopen, melden bijna alle jongeren zich voor verder vervolgonderwijs. Meer dan de helft stroomt in het mbo, ongeveer 40 procent kiest voor hbo en 20 procent gaat deelnemen aan het wo. In het voorgaande is gebleken dat allochtone jongeren veel minder vaak dan autochtonen een diploma van het voortgezet onderwijs veroveren, maar degenen die daar toch in slagen, stromen op grote schaal, zelfs nog meer dan de autochtonen, door naar mbo, hbo of wo. Zo stroomt 89 procent van de Marokkaanse havo-ge diplomeerden door naar het hbo tegen 76 procent van de autochtone havo-ge diplomeerden. Voor de doorstroom van vwo naar wo zijn de overeenkomstige cijfers 87 en 67 procent (Dagevos *et al.* (red.) 2003, p. 129). De gebruikelijke leerweg bij de Marokkanen is echter die van vbo of mavo naar mbo. Meer dan de helft van de relevante leeftijdsgroep is uiteindelijk in het mbo te vinden (SCP, 2003, p. 130). Dat is nog geen reden tot voldoening, want binnen het mbo wordt door Marokkaanse leerlingen vermoedelijk relatief vaak op de laagst niveaus deelgenomen. Cijfers hierover zijn er niet. Het allerlaagste niveau biedt niet eens een startkwalificatie voor de arbeidsmarkt. Verder kent ook het mbo een uitvalpercentage dat vermoedelijk bij de Marokkanen hoger ligt dan bij de autochtonen.

Dat uiteindelijk een ruime meerderheid van de Marokkaanse jeugd de maatschappij betreedt zonder startkwalificatie, zoals in paragraaf 3.1 reeds vermeld, is dus aannemelijk.

Dat neemt niet weg dat er door de tijd een stijging optreedt van het percentage allochtone, waaronder ook Marokkaanse, jongeren dat deelneemt aan de hoogste vormen van het Nederlandse onderwijs, te weten hbo en wo. De cijfers voor hbo en wo in *figuur 3.5* (a en b) mogen niet simpelweg bij elkaar worden opgeteld, aangezien er ook nog onderlinge stromen zijn tussen beide onderwijsvormen.

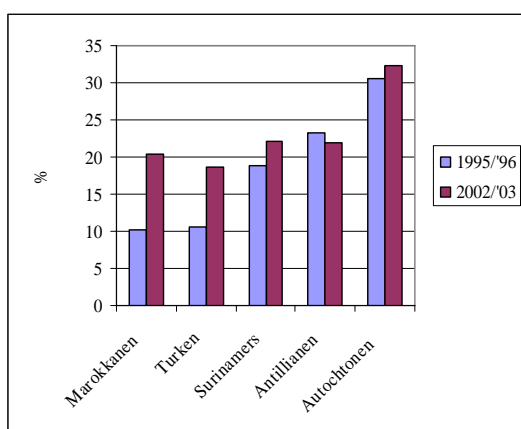
Aanvankelijk stroomden bij de Marokkanen meer mannen dan vrouwen in in hbo en wo, maar in de loop van de jaren hebben de vrouwen hun achterstand omgezet in een voorsprong.

3.5. Inburgering

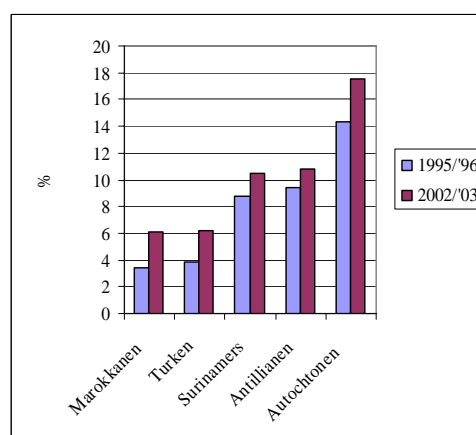
In paragraaf 3.1 werd duidelijk dat het opleidingsniveau van de volwassen Marokkaanse bevolking, hoewel stijgend, nog steeds erg laag is. Ook het opleidingsniveau van de huidige Marokkaanse instromers, grotendeels gezinsvormers, laat te wensen over, terwijl deze groep bovendien de Nederlandse taal in het geheel niet machtig is. Deze achterstandsproblematiek is niet via het reguliere onderwijs te bestrijden, aangezien het niet om leerplichtigen gaat. Daarom is in 1998 de Wet inburgering nieuwkomers (WIN) uitgevaardigd die aan nieuwe immigranten een inburgeringscursus oplegt. Via

Figuur 3.5. Percentage eerstejaars ingeschreven in het voltijd hoger onderwijs naar herkomstgroepering en geslacht, gerelateerd aan het aantal 18-20 jarigen in de bevolking (%)

Figuur 3.5a. Hoger beroepsonderwijs

Figuur 3.5b. Wetenschappelijk onderwijs

Bron: SCP/WODC/CBS, 2005, p. 72.

deze cursussen moeten nieuwkomers aansluiting vinden op de arbeidsmarkt, dan wel op vervolgcursussen. Indien dat te hoog is gegrepen moet het inburgeringstraject op zijn minst leiden tot betere participatiemogelijkheden in de Nederlandse samenleving. Onder de in totaal ruim 43.000 nieuwkomers die zich in de jaren 2003 en 2004 aanmeldden voor inburgering bevonden zich 13 procent Marokkanen. Het ging daarbij bijna uitsluitend om gezinsvormers (Significant, 2003 en Significant, 2004).

Hier reeds gevestigden zijn op dit moment nog niet verplicht om een inburgeringscursus te volgen, maar deze oudkomers kunnen daaraan wel op vrijwillige basis deelnemen. De doelgroep voor dergelijke cursussen werd in 1998 geschat op 544.000 van wie 109.000 Marokkanen. Deze schatting betrof uitsluitend oudkomers van 18 jaar en ouder met weinig kennis van de Nederlandse taal en/of een opleiding op maximaal basisoniveau. Daaronder bevond zich dan weer een subgroep van werklozen en opvoeders die het meest in aanmerking kwam voor een inburgeringstraject. Deze prioritaire doelgroep omvatte 465.000 personen waaronder 86.000 Marokkanen (Van der Erf en Tesser, 2001). De inschrijving voor oudkomerscursussen bedroeg in de jaren 2000 tot en met 2003 bijna 43.000 personen, dus slechts een fractie van de doelgroep. Het is niet bekend hoeveel Marokkanen zich inschreven.

De resultaten van inburgeringsprogramma's stemmen nog niet tot grote voldoening. Het gewenste NT2-niveau, waarmee vervolgopleidingen of een baan binnen bereik komen, wordt slechts door 40 procent van de nieuwkomers gehaald. Oudkomers boeken in grote meerderheid niet of nauwelijks vooruitgang. Het gaat daarbij dan ook om deelnemers met een zeer geringe vooropleiding die niet op de arbeidsmarkt participeren (SCP/WODC/CBS, 2005, p. 39). Naar men mag aannemen geldt dit ook voor de Marokkanen onder hen.

Het ligt in de bedoeling van de regering om in 2006 gezinsvormers en gezinsherenigers uit niet-westerse landen, waaronder Marokko, al in het land van herkomst te verplichten zich door een basiscursus al enigszins vertrouwd te maken met de Nederlandse taal en de Nederlandse samenleving. De verstrekking van een verblijfsvergunning zou hiervan afhankelijk worden gemaakt.

4. Sociaal-economische positie

Erik Beekink en Ernst Spaan

4.1. Werkzame beroepsbevolking en arbeidsparticipatie

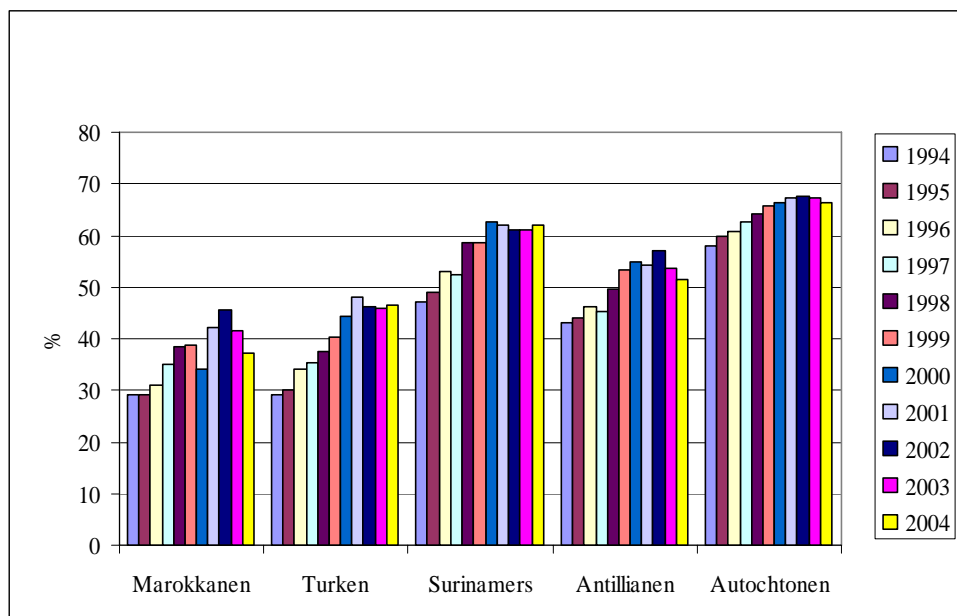
De late jaren negentig kenmerkten zich door een gunstige conjunctuur. Dagevos *et al.* (Dagevos *et al.*, 2003, p. 201) merken hierbij op dat de kansen van minderheden op de arbeidsmarkt in vergelijking met autochtonen toenamen en dat minderheden meer en meer vertegenwoordigd zijn in diverse economische sectoren in plaats van uitsluitend aan de onderkant van de arbeidsmarkt. De laatste jaren is echter sprake van economische stagnatie en daalde dientengevolge het aantal banen, vooral in het bedrijfsleven. De netto arbeidsparticipatie⁶ van Marokkanen, nam tussen 1995 en 2002 toe van 29 naar meer dan 45 procent, maar zakte daarna terug naar 37 procent. *Figuur 4.1* toont dat, door de jaren heen, de netto participatie onder Marokkanen in vergelijking met een aantal andere bevolkingsgroepen het laagst ligt.

Dat heeft een aantal redenen: de Marokkaanse groep telt veel werklozen en arbeidsongeschikten, weinig vrouwen die participeren, en veel jongeren die nog schoolgaand zijn. Ter vergelijking: iets minder dan de helft van de Turken heeft een betaalde baan. Met respectievelijk 59 tegen 45 procent hebben Turkse mannen in 2004 veel vaker betaald werk dan Marokkaanse mannen. Bij de vrouwen liggen de percentages in 2004 op respectievelijk 33 en 28 procent (SCP/WODC/CBS, 2005, p. 83).

Marokkanen hebben, ook in een periode van economische tegenspoed, nog redelijk stabiele arbeidsrelaties. Van de werkzame Marokkanen in 2004 had 15 procent een flexibele arbeidsrelatie, dat wil zeggen dat zij werkzaam waren als uitzendkracht, inval- of oproepkracht. Dit was een iets hoger percentage dan onder allochtonen als geheel (12 procent).

⁶ Netto arbeidsparticipatie: werkzame beroepsbevolking van 15-64 jaar in procenten van de overeenkomstige bevolking.

Figuur 4.1. Netto participatie op de arbeidsmarkt

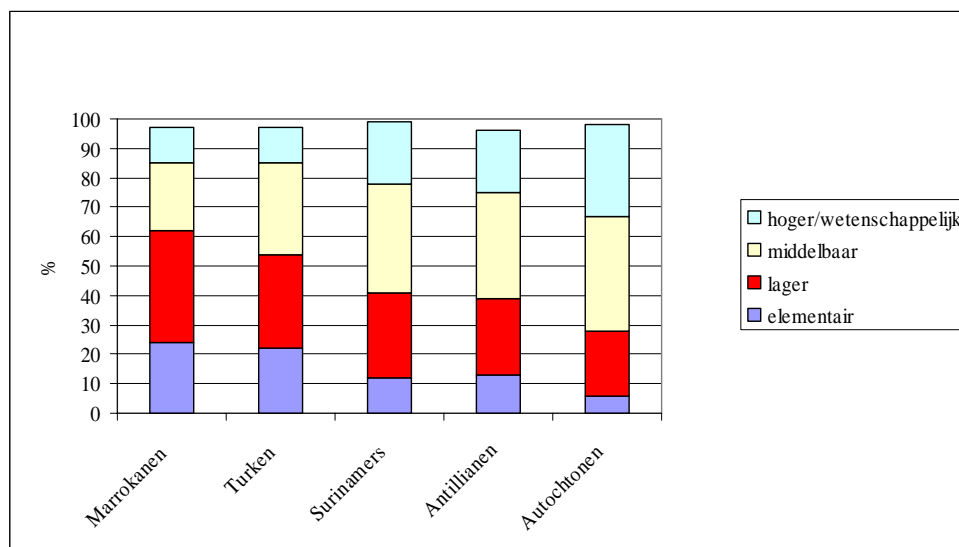
Bron: SCP/WODC/CBS, 2005, p. 84.

Allochtonen, en de Marokkanen in het bijzonder, zijn vaak werkzaam aan de onderkant van de arbeidsmarkt. Meer dan 60 procent van de Marokkaanse werkzame beroepsbevolking is werkzaam op een elementair of lager niveau. Bij Turken ligt dit percentage op 54 en bij Surinamers en Antillianen rond de 40. Ook bij het middelbare beroepsniveau ligt het aandeel Marokkanen relatief laag (figuur 4.2).

Verschillen in beroepsniveau tussen allochtonen en autochtonen zijn mede toe te schrijven aan verschillen in individuele kenmerken zoals geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en huishoudenssamenstelling (SCP/WODC/CBS, 2005, p. 91). Na correctie voor deze verschillen nemen de verschillen in beroepsniveau aanzienlijk af en steken de Marokkanen minder ongunstig af bij de autochtonen.

Toch blijft, ook na deze correctie, het beroepsniveau van de Marokkanen duidelijk lager dan van de autochtonen (SCP/WODC/CBS, 2005, p. 91).

Figuur 4.2. Beroepsbevolking naar beroepsniveau^a

^a Percentages tellen niet op tot 100. Verklaring hiervoor wordt niet gegeven.
Bron: SCP/WODC/CBS, 2005, p. 84.

4.2. Etnisch ondernemerschap

Het stimuleren van het ondernemerschap bij allochtonen wordt gezien als een manier om de werkloosheid te bestrijden, en is onderdeel van het arbeidsmarktbeleid van de overheid⁷. Hoewel etnisch ondernemerschap meestal wordt geassocieerd met bevolkingsgroepen als Chinezen, komt het onder alle minderheidsgroepen voor; minder echter dan bij autochtonen. Het aantal ondernemers uit etnische groepen nam tussen 1986 en 2000 toe van 14.450 naar 44.000, hetgeen een verdrievoudiging betekent. Het aantal Marokkaanse ondernemers steeg in die jaren van 866 naar 3424, hetgeen overeenkomt met een verviervoudiging. Toch waren er in dat laatste jaar nog steeds drie maal zoveel Turkse als Marokkaanse ondernemers (Van den Tillaart, 2000, p. 2)⁸.

⁷ In juni 2005 publiceerde de overheid het Actieplan ‘Nieuw ondernemerschap: Kansen benutten, met als doelstelling het verbeteren van de kwaliteit van ondernemers en het gelijktrekken van het aantal allochtone en autochtone ondernemers’.

⁸ Het betreft hier slechts de eerste generatie allochtonen; de tweede generatie allochtone ondernemers wordt niet als zodanig geregistreerd in het Handelsregister. Het combineren van GBA en Handelsregistergegevens maakt dit wel mogelijk, maar dit is pas na 2000 op beperkte schaal gedaan.

Het aantal etnische ondernemers is na 2000 verder gegroeid. Een op de acht ondernemers (in totaal 967.000) was in 2002 allochtoon. De groei was het grootst onder de niet-westerse groep, in het bijzonder onder de tweede generatie (EIM, 2004). Het aantal Marokkaanse ondernemers groeide tussen 1999-2003 met maar liefst 51 procent, en daarmee kwam hun aantal op 4.400, nog steeds aanzienlijk lager dan het aantal Turkse (11.900) of Surinaamse (8.000) ondernemers (*tabel 4.1*). Het aandeel vrouwelijke ondernemers onder Turken (17 procent) en Marokkanen (12 procent) is lager dan het gemiddelde in Nederland (31 procent) in 2002 (EIM, 2004).

Ondanks de stijgende lijn is het aandeel ondernemers, uitgedrukt als het aantal ondernemers per 1.000 personen van de beroepsbevolking bij allochtonen nog relatief laag zoals onlangs nog werd aangetoond in de Monitor Etnisch Ondernemerschap, 2004. De ondernemersquote voor allochtonen bedroeg in 2002 42 per 1.000 tegenover 96 per 1.000 onder autochtonen. Voor de Marokkaanse groep was het cijfer 24, een stijging ten opzichte van 1992, toen het cijfer nog op 14 per 1.000 lag.

Het overheidsstreven is in 2009 het percentage ondernemers onder allochtonen op het niveau van de autochtonen te brengen.

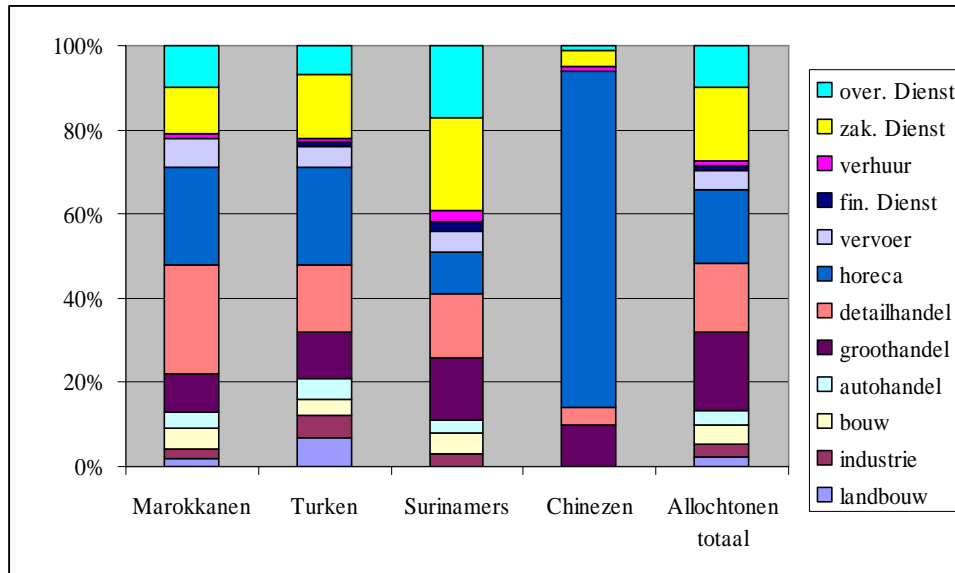
Etnische ondernemers zijn vaak geconcentreerd in bepaalde economische sectoren (*figuur 4.3*). Het blijkt echter dat de Marokkaanse bedrijvigheid een grote spreiding over economische sectoren vertoont, met een groot aandeel in de detailhandel (26 procent) en de horeca (23 procent). Ook is een groot deel van de Marokkaanse ondernemers actief in de dienstverlenende sector (21 procent). Dit patroon wordt ook gevonden bij de Turkse ondernemers. Bij de tweede generatie is een trend naar diversificatie sterker waarneembaar.

Tabel 4.1. Aantal ondernemers naar etnische groep, 1999-2003

	x 1.000			
	1999	2001	2002	2003
Marokkanen	2,8	4,0	4,3	4,4
Turken	7,9	11,0	11,5	11,9
Surinamers	6,4	7,8	7,9	8,0
Autochtonen	819,0	845,1	841,4	842,3
Totaal	925,7	965,9	964,0	966,7

Bron: CBS, Statline.

Figuur 4.3. Spreiding allochtone bedrijven over economische sector, 2000^a

Bron: Van den Tillaart, 2001.

Het ondernemerschap brengt risico's met zich mee. Dat heeft verschillende redenen: door de toename van allochtone bedrijven wordt de spoeling dunner (meer concurrentie); de onervarenheid van de ondernemer, de geringe bekendheid met de regelgeving en de gebrekkige ondernemingsplannen spelen ook een rol. Het blijkt dan ook dat vele allochtone bedrijven na een aantal jaren failliet gaan of moeten stoppen. Door Van den Tillaart (2001) is voor allochtone bedrijven, gestart in 1992, nagegaan wat de overlevingskansen waren. Het bleek dat Marokkaanse, Turkse en Surinaamse bedrijven minder overlevingskansen hadden dan Chinese bedrijven. Zo was van de Marokkaanse bedrijven na één jaar 70 procent nog operationeel en na vijf jaar slechts 38 procent

4.3. Werkloosheid

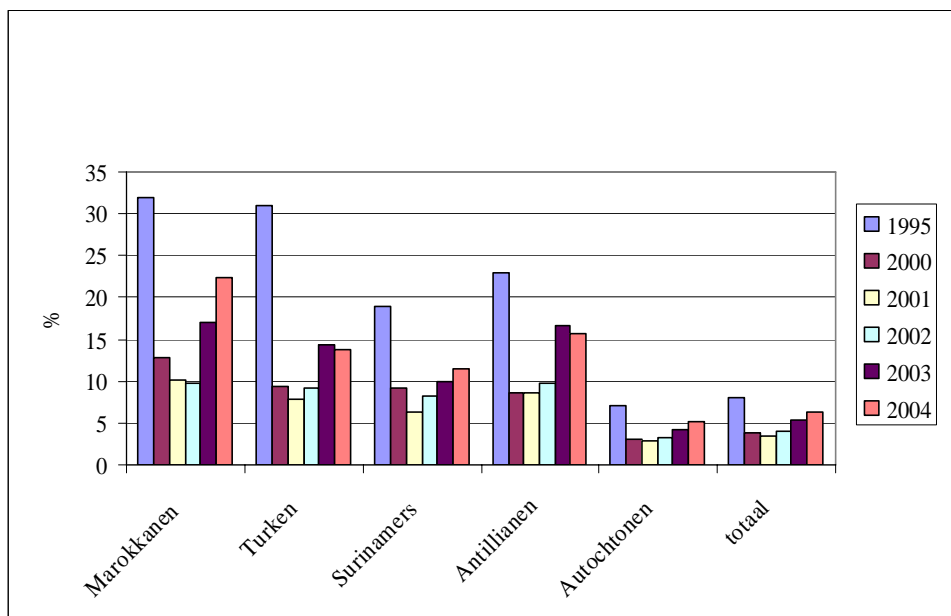
Door de zwakke conjunctuur van de laatste jaren lopen de werkloosheid en het aantal WW-uitkeringen op. Het niveau van de werkloosheid ligt op dit moment echter nog steeds lager dan in het midden van de jaren negentig zowel onder autochtonen als allochtonen (figuur 4.4). De stijging is het grootst onder de laatste groep, vooral onder de niet-westerse allochtonen. Het werkloosheidspercentage van die laatste groep steeg van 11 procent in 2000, naar 16 procent in 2004. Figuur 4.4 toont dat de werkloosheid onder

Marokkanen relatief hoog ligt en tussen 2000 en 2004 snel steeg, namelijk van bijna 13 procent in 2000 naar ruim 22 procent in 2004. Ter vergelijking: het autochtone werkloosheidspercentage is momenteel een kwart van het Marokkaanse.

Opmerkelijk is de algehele groei in werkloosheid tussen 2001 en 2002, terwijl het werkloosheidspercentage onder Marokkanen toen vrijwel stabiel bleef. Dit zou verband kunnen houden met het feit, dat de werkloosheid aanvankelijk vooral onder hoger opgeleiden (vanaf mbo) toenam, terwijl de Marokkanen in het algemeen een lage opleiding hebben. Daarna is bij Marokkanen de werkloosheid snel opgelopen.

Een factor daarbij is de leeftijdsamenstelling van de Marokkaanse groep die resulteert in een grote toestroom van jongeren naar de arbeidsmarkt. In een tijd van werkloosheid is het moeilijk daar een voet aan de grond te krijgen. De immigratie van, meestal slecht opgeleide, huwelijkspartners uit het land van herkomst speelt ook een rol.

Figuur 4.4. Werkloosheid in procenten van de beroepsbevolking

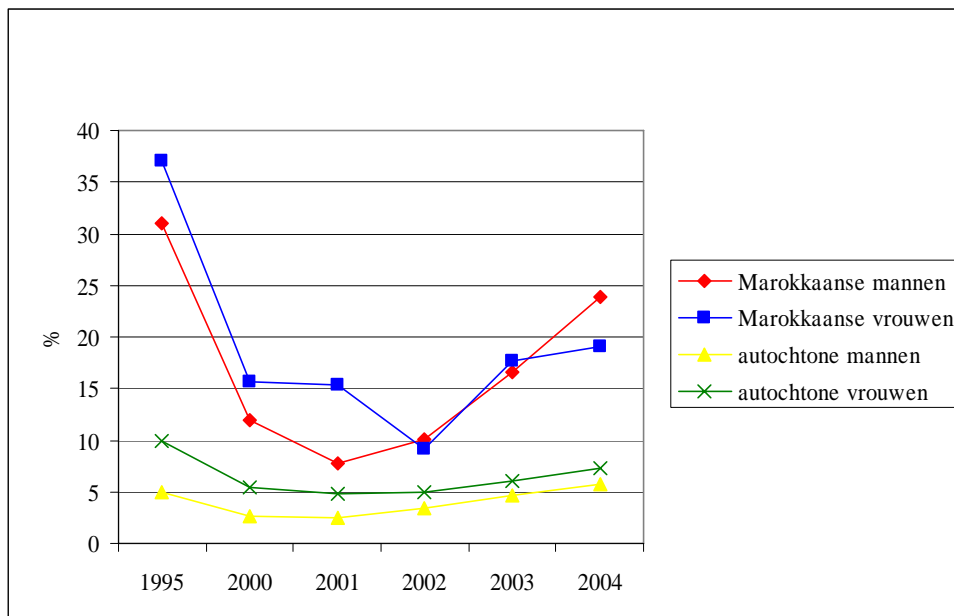
Bron: CBS, Statline.

Anders dan bij de autochtonen is de werkloosheid van Marokkaanse vrouwen tegenwoordig lager dan die van de mannen (zie daarvoor *figuur 4.5*). Dit houdt mogelijk verband met hun traditioneel lage participatie. Vrouwen die weinig kansrijk zijn, trekken zich gemakkelijk terug van de arbeidsmarkt of vinden hun heil in het informele circuit. (SCP/WODC/CBS, p. 85).

Ten slotte iets over jeugdwerkloosheid. In 2004 is van de niet-westers allochtone 15-24-jarigen 23 procent zonder werk, tegen 12 procent van de autochtone jongeren. Dit zijn forse aandelen, mede gezien het feit dat het hier om jongeren gaat die actief naar werk zoeken. Het is daarnaast aannemelijk dat vanwege de slechte perspectieven een groot deel niet of niet meer naar werk zoekt (SCP/WODC/CBS, 2005, p. 87).

Tussen de allochtone groepen onderling zijn de verschillen in jeugdwerkloosheid betrekkelijk gering. Van de Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse jongeren is rond 24 procent werkloos, van de overige niet-westerse allochtonen is 20 procent zonder werk.

Figuur 4.5. Werkloosheid naar geslacht

Bron: CBS, Statline.

Volgens de laatste cijfers van het CBS is de werkloosheid bij Marokkanen in 2005 weer iets gezakt. Zij zou nog 19,9 procent bedragen. Bij andere groepen nam de werkloosheid juist iets toe. Toch is de Marokkaanse werkloosheid nog steeds de hoogste.

4.4. Uitkeringsgerechtigdheid

We hebben gezien dat de werkloosheid onder Marokkanen hoog is in vergelijking met andere groepen. Het aandeel mensen met een uitkering in de Marokkaanse bevolkingsgroep is ook aanzienlijk, evenals trouwens bij de Turken⁹. Het gaat hier om het totaal aan uitkeringen, inclusief die aan oudere werknemers die in de jaren zestig en zeventig naar Nederland kwamen om te werken en die nu voor een groot deel arbeidsongeschikt zijn. Wellicht verontrustender is het feit dat het aandeel uitkeringsgerechtigden ook onder de tweede generatie oploopt, wat ook geldt voor de andere grote allochtonen groepen in Nederland (*tabel 4.2*).

Tabel 4.3 laat zien dat het aandeel personen met een werkloosheidsuitkering tussen 1999 en 2003 toegenomen is. Het aandeel onder de eerste generatie Marokkanen is bijna verdubbeld in vijf jaar tijd. De tweede generatie Marokkanen had in 2003 een gelijk percentage WW-gerechtigden als de autochtone bevolking van 15-65 jaar, namelijk 2,3 procent. Het totale aantal Marokkanen met een WW-uitkering in 2003 was 7.800 personen.

Het aandeel Marokkaanse personen met een ABW uitkering bedroeg in 2003 15,9 procent ofwel 31.300 personen waarvan het grootste gedeelte tot de eerste generatie behoorde. Onder Turken was dit een paar procentpunten lager in datzelfde jaar (*tabel 4.4*).

⁹ Het gaat hier om de Wet op de arbeidsongeschiktheidsverzekering (WAO), Wet Arbeidsongeschiktheids voorziening jonggehandicapten (Wajong), Wet arbeidsongeschiktheidsverzekering zelfstandigen (WAZ), Algemene Bijstandswet (ABW), Werkloosheidswet (WW), Wet Inkomensvoorziening Oudere en gedeeltelijk Arbeidsongeschikte werkloze Werknemers (IOAW) en de Wet Inkomensvoorziening Oudere en gedeeltelijk Arbeidsongeschikte gewezen Zelfstandigen (IOAZ).

Tabel 4.2. Personen met uitkering in procenten van de etnische groep (bevolking van 15-64 jaar)

	Totaal		1 ^e generatie		2 ^e generatie	
	1999	2003	1999	2003	1999	2003
Marokkanen	28,4	28,7	32,6	34,1	6,7	10,0
Turken	29,8	29,1	34,8	34,8	8,4	11,0
Surinamers	22,4	22,1	26,1	26,2	9,7	11,6
Antillianen / Arubanen	24,1	23,7	28,3	27,7	7,9	9,5
Autochtonen	12,7	12,9				

Bron: CBS, Statline.

Tabel 4.3. Personen met een WW uitkering in procenten van de etnische groep (bevolking van 15-64 jaar)

	Totaal		1 ^e generatie		2 ^e generatie	
	1999	2003	1999	2003	1999	2003
Marokkanen	2,3	4,0	2,6	4,4	0,7	2,3
Turken	3,4	4,8	3,9	5,4	1,2	3,0
Surinamers	2,2	3,8	2,5	4,3	1,0	2,5
Antillianen / Arubanen	1,8	3,5	2,0	3,8	1,0	2,1
Autochtonen	1,8	2,3				

Bron: CBS, Statline.

Tabel 4.4. Personen met een ABW uitkering in procenten van de etnische groep (bevolking van 15-64 jaar)

	Totaal		1 ^e generatie		2 ^e generatie	
	1999	2003	1999	2003	1999	2003
Marokkanen	17,6	15,9	20,2	19,0	4,4	5,3
Turken	14,1	11,5	16,3	13,7	4,9	4,8
Surinamers	12,8	10,2	14,8	11,9	5,9	5,9
Antillianen / Arubanen	18,5	16,2	22,2	19,5	4,2	4,4
Autochtonen	2,5	2,1				

Bron: CBS, Statline.

Het aantal arbeidsongeschikten in de WAO/Wajong/WAZ is reeds vele jaren een probleem. Onder de autochtone bevolking bleef het aandeel personen met een dergelijke uitkering stabiel tussen 1999-2003, maar onder allochtone groepen nam dit iets toe. Onder Marokkanen was het aandeel in 2003 bijna tien procent, oftewel een totaal van 19.000 personen (*tabel 4.5*).

Tabel 4.5. Personen met een WAO/WAJONG/WAZ- uitkering in procenten van de etnische groep/bevolking van (15-65 jaar)

	Totaal		1 ^e generatie		2 ^e generatie	
	1999	2003	1999	2003	1999	2003
Marokkanen	8,9	9,7	10,3	11,7	1,7	2,7
Turken	12,8	13,6	15,3	16,8	2,6	3,6
Surinamers	8,0	8,7	9,4	10,8	2,9	3,4
Antillianen / Arubanen	4,0	4,5	4,3	4,8	2,8	3,3
Autochtonen	8,4	8,7				

Bron: CBS, Statline.

4.5. Inkomenspositie

Vergelijken we, zoals in *tabel 4.6*, het gemiddelde besteedbare huishoudensinkomen van de verschillende groepen, dan blijkt dat allochtone huishoudens minder te besteden hebben dan autochtone huishoudens. Marokkaanse huishoudens scoren lager dan autochtonen en Turken.

Tussen de verschillende groepen bestaan grote verschillen in huishoudenssamenstelling en huishoudensomvang. Bij hetzelfde huishoudensinkomen is de welvaart van een groot huishouden minder dan die van een klein huishouden. Daarom zijn de huishoudensinkomens ook nog eens omgerekend naar de denkbeeldige situatie dat het bij alle groepen zou gaan om eenpersoonshuishoudens.

Deze standaardisatie levert voor de Marokkanen, met hun grote huishoudens, een nog ongunstiger beeld op. Hun feitelijk gemiddeld inkomen ligt op 85 procent van het gemiddelde autochtone huishoudensinkomen. Na standaardisatie is dat nog maar 69 procent. Bij de Turken is dat altijd nog 74 procent en bij de Surinamers 83 procent.

De relatief slechte inkomenspositie vloeit gedeeltelijk voort uit de grote uitkeringsafhankelijkheid van Marokkaanse huishoudens. Deze inkomensachterstand wordt nog verergerd door het feit dat ruim de helft van de Marokkaanse en Turkse huishoudens bestaat uit een echtpaar met kinderen en dat het tweeverdienerschap daarin veel minder voorkomt dan bij autochtonen.

*Tabel 4.6. Particuliere huishoudens naar besteedbaar inkomen
sociaal-economische categorie en etniciteit, 2000*

	Euro (x1.000)	Gestandaardiseerd Euro (x1.000)
Marokkanen		
totaal	21,0	12,6
economisch actieven	24,3	14,5
Turken		
totaal	23,2	13,6
economisch actieven	26,7	15,2
Surinamers		
totaal	21,5	15,1
economisch actieven	25,0	17,0
Antillianen		
totaal	18,4	13,4
economisch actieven	21,7	15,5
Autochtonen		
totaal	24,8	18,3
economisch actieven	30,3	20,0

Bron: CBS, Statline.

Voorlopige gegevens van het Inkomenspanelonderzoek (IPO) wijzen uit dat in 2003 het aantal Marokkaanse huishoudens rond het wettelijk sociaal minimum (WSM)¹⁰ ligt op 35 procent van alle huishoudens. Bij de Turken was dat 33 procent, bij de Surinamers 26 procent, bij de Antillianen 33 procent en bij de autochtonen tien procent.

¹⁰ Het WSM in 2003 was een netto jaarinkomen van 9.564,22 euro (voor een alleenstaande jonger dan 65 jaar) en 13.663,18 euro (voor een meerpersoons-huishouden). In dit geval werden alle huishoudens met een inkomen tot 110 procent van het sociale minimum tot de lage inkomens gerekend.

5. Sociaal-culturele positie en opvattingen

Helga de Valk

5.1. Inleiding en bronnen

In dit hoofdstuk staat de sociaal-culturele positie van Marokkanen in Nederland centraal. Verschillende centrale indicatoren voor hun sociaal-culturele positie, namelijk de Nederlandse taalbeheersing, de sociale contacten, de religieuze oriëntatie en de opvattingen inzake huwelijk en gezin komen achtereenvolgens aan de orde.

Dit hoofdstuk baseert zich op grote, min of meer recente surveys. Zie voor een beschrijving daarvan *bijlage 5.1*.

5.2. Taalbeheersing en gebruik Nederlandse taal

Beheersing van de Nederlandse taal wordt veelal als voorwaarde voor deelname aan de Nederlandse maatschappij gezien. Zoals in hoofdstuk 3, paragraaf 3.1 al werd vermeld, heeft 54 procent van de Marokkanen op zijn minst somtijds moeite met het voeren van een Nederlands gesprek. Voor de eerste generatie vallen de cijfers ongunstiger uit: 20 procent van de eerste generatie Marokkanen geeft aan dat zij vaak of altijd problemen heeft met het spreken van het Nederlands (SPVA, 2002) en nog eens 45 procent geeft bovendien aan soms problemen te hebben met het Nederlands spreken. Voor de tweede generatie vindt er op dit punt een aanzienlijke verschuiving plaats: 90 procent heeft nooit een probleem met het Nederlands spreken. Overigens is de beheersing van de gesproken Nederlandse taal onder de Marokkaanse groep (zowel eerste als tweede generatie) daarmee beter dan onder Turken (Distelbrink en Hooghiemstra, 2005 en Groeneveld en Weijers-Martens, 2003).

De algemene taalbeheersing op basis van diverse taalvaardigheidsvragen naar spreken, lezen en begrijpen van Nederlands in verschillende situaties wordt weergegeven in *tabel 5.1*. Opnieuw valt op dat Marokkanen het Nederlands beter beheersen dan Turken, maar minder goed dan Surinamers en Antillianen.

Tabel 5.1. *Beheersing en gebruik van de Nederlandse taal naar achtergrondkenmerken, hoofden van huishoudens (SPVA 2002), gemiddelde scores: 1 = slechte beheersing/geen gebruik 4 = goede beheersing/veel gebruik)*

	Marokkanen	Turken	Surinamers	Antillianen
Totaal	2,8	2,4	3,8	3,5
Max bao	2,3	2,0	3,4	3,0
Vbo/mavo	3,4	2,7	3,8	3,6
Mbo/havo/vwo	3,3	2,6	3,9	3,6
Hbo/wo	3,4	3,1	3,9	3,8
2 ^e generatie	3,7	3,5	3,9	3,9
Tussengeneratie	3,3	2,9	3,8	3,8
Huwelijksmigranten	2,6	2,0	3,8	3,4
1 ^e generatie >1980	2,5	2,0	3,7	3,3
1 ^e generatie ≤1980	2,1	1,9	3,7	3,7

Bron: SPVA, 2002; Dagevos, Gijsberts en Van Praag, 2003, p. 331.

Deze bevinding is niet uniek voor 2002, maar wordt sinds 1991 steeds gevonden, ondanks het feit dat verschillen in taalbeheersing tussen Turken/Marokkanen aan de ene kant en Surinamers/Antillianen aan de andere kant wel kleiner zijn geworden (niet in tabel). De taalbeheersing onder hoogopgeleide en tweede generatie Marokkanen is verder beduidend beter dan onder respectievelijk laag-opgeleiden en de eerste generatie, alsmede de huwelijksmigranten. De taalbeheersing van de tweede generatie Marokkanen benadert die van Surinamers en Antillianen. Er worden overigens geen verschillen in taalbeheersing gevonden tussen mannen en vrouwen (Dagevos, Gijsberts en Van Praag, 2003).

Uit het Prima onderzoek (2000/2001) zijn gegevens bekend over de Nederlandse taalbeheersing van allochtone en autochtone ouders van schoolgaande kinderen. Op een schaal van 1 (niet/zeer slecht) tot 5 (zeer goed) scoren de Marokkaanse moeders gemiddeld 2,9 voor schrijven, 3,2 voor spreken en 3,5 voor verstaan van de Nederlandse taal. Terwijl de scores voor Turkse moeders vergelijkbaar zijn met die van de Marokkaanse, is de beheersing van het Nederlands onder Surinaamse en Antilliaanse moeders duidelijk beter en vergelijkbaar met autochtonen (Gijsberts en Merens, 2004).

Ondanks het feit dat Marokkanen het Nederlands redelijk beheersen, wordt er met de partner niet vaak Nederlands gesproken: tien procent van de eerste generatie en 29 procent van de tweede generatie geeft aan vaak/altijd

Nederlands te spreken met de partner (*tabel 5.2*). Er wordt door Marokkanen wel veel vaker Nederlands gesproken met de kinderen, ongeveer 22 procent van de eerste en 57 procent van de tweede generatie geeft aan vaak/altijd Nederlands met hen te praten. Hoewel het patroon van Nederlands spreken onder Turken redelijk vergelijkbaar is, spreken zij iets vaker Nederlands met de partner en iets minder met de kinderen. Het Nederlands is veel gangbaarder onder de Surinaamse en Antilliaanse groep (Distelbrink en Hooghiemstra, 2005).

5.3. | Sociale contacten

Contacten met autochtonen

Een eerste aspect van sociale contacten betreft de contacten die Marokkanen hebben met autochtonen (*tabel 5.3*). Van de Marokkanen geeft 88 procent aan autochtone vrienden te hebben (Groeneveld en Weijers-Martens, 2003). Hoewel veruit het merendeel van de Marokkanen dus contacten heeft met autochtonen, komen veel minder autochtone vrienden/buren over de vloer bij hen. Van de eerste 40 procent en 20 procent van de tweede generatie ontvangt nooit autochtone vrienden of buren thuis. Het percentage Marokkanen dat in de vrije tijd vaak in contact komt met autochtonen is aanzienlijk beperkter: variërend van tien procent onder de eerste generatie tot 35 procent van de tweede generatie (Distelbrink en Hooghiemstra, 2005). Het merendeel van de contacten in de vrije tijd vindt plaats binnen de eigen groep (63 procent) en dit geldt sterker voor de eerste (66 procent) dan de tweede generatie (43 procent). De tweede

Tabel 5.2. Aandeel ouders dat altijd/vaak Nederlands spreekt met partner of kinderen, 2002

	Partner	Kinderen
<i>1^e generatie</i>		
Marokkanen	10	22
Turken	20	13
Surinamers	75	92
Antillianen	48	60
<i>2^e tussengeneratie</i>		
Marokkanen	29	57
Turken	32	40
Surinamers	88	96
Antillianen	87	90

Bron: SPVA, 2002 en Distelbrink en Hooghiemstra, 2005, p. 55.

Tabel 5.3. *Sociale contacten met autochtonen naar herkomst en achtergrondkenmerken, hoofden van huishoudens, 2002*

	Marokkanen	Turken	Surinamers	Antillianen
<i>Percentage dat nooit autochtonen over de vloer heeft^a</i>				
1 ^e generatie	41	45	19	23
2 ^e generatie	22	24	11	7
<i>Percentage dat in vrije tijd vaak contact heeft met autochtonen^b</i>				
1 ^e generatie	10	8	43	42
tussengeneratie	19	19	42	58
2 ^e generatie	35	26	66	74
<i>Percentage dat in vrije tijd meer contact heeft met leden eigen groep^c</i>				
Totaal	63	74	38	30
1 ^e generatie	66	77	41	35
2 ^e generatie	43	56	29	5

^a SPVA, 2002 en Distelbrink en Hooghiemstra, 2005, p. 50.

^b SPVA, 2002 en Distelbrink en Hooghiemstra, 2005, p. 51.

^c SPVA, 2002 en Dagevos *et al.*, 2003, p. 340.

generatie Marokkanen heeft dus duidelijk meer contacten met autochtonen dan de eerste (Dagevos, 2003 en Beekhoven en Dagevos, 2005). Verder hebben hoogopgeleiden meer contact met autochtonen dan laagopgeleiden en is er geen verschil in autochtone contacten tussen mannen en vrouwen (Dagevos *et al.*, 2003). Bij deze cijfers moet wel bedacht worden dat door de groei van de aantallen allochtonen in bijna alle wijken de ontmoetingskansen met leden van de eigen groep zijn gegroeid en die met autochtonen zijn gedaald (Dagevos, 2003) (zie ook hoofdstuk 2, paragraaf 2.6). De samenstelling van de vriendenkring hangt bovendien duidelijk samen met de etnische samenstelling van de buurt (Dagevos en Odé, 2003). Indicatief is wat dit betreft dat bijna de helft van de autochtone respondenten in het LAS onderzoek aangeeft in de vrije tijd nooit contacten te hebben met allochtonen (Beekhoven en Dagevos, 2005).

Dat er onder Marokkanen wel behoefte bestaat aan contact met autochtonen blijkt uit het feit dat de helft van degenen die in de vrije tijd geen contact hebben met autochtonen dit wel zouden willen. Bovendien zegt bijna 80 (SPVA, 2002) tot 90 procent (LAS, 2004/2005) van de Marokkanen het (helemaal) niet

vervelend te vinden wanneer hun kind (veel) autochtone vrienden zou hebben (Beekhoven en Dagevos, 2005).

Wanneer we de contacten van Marokkanen vergelijken met die van Turken vinden we ongeveer hetzelfde patroon. De tweede generatie Turken blijft echter sterker op de eigen groep gericht dan het geval is voor Marokkanen. 74 procent Van de Turken heeft vooral 74 procent contacten met mensen uit de eigen groep. Onder Turken zonder contacten met autochtonen is de wens om autochtone vrienden te hebben dan ook nog iets sterker dan onder Marokkanen: 71 procent zou Nederlandse vrienden willen hebben. Surinamers en Antillianen hebben duidelijk meer contacten met autochtonen, maar ook voor hen geldt dat dit percentage toeneemt in de tweede generatie (Dagevos *et al.*, 2003 en Distelbrink en Hooghiemstra, 2005).

Het valt op dat het percentage Marokkaanse respondenten dat aangeeft nooit bezoek te krijgen van autochtonen sinds 1988 duidelijk is gedaald van 61 naar 34 procent (niet in tabel). Dit duidt erop dat de contacten met autochtone Nederlanders zijn toegenomen. Bij de SPVA surveys in 1988, 1991, 1994 en 1998 hadden Marokkanen de minste contacten met autochtone Nederlanders, maar uit het SPVA van 2002 komt naar voren dat zij de Turken op dit punt hebben ingehaald (Dagevos *et al.*, 2003). Het percentage Marokkanen dat in de vrije tijd uitsluitend met de eigen groep omgaat daalt tussen 1994 en 2004 licht, maar is relatief stabiel. Marokkanen zijn in vergelijking met Turken over de gehele periode wat minder op de eigen groep gericht (Beekhoven en Dagevos, 2005).

Contacten met de familie

De familie vormt een belangrijke bron van sociale contacten voor Marokkanen. Tussen de 88 en 92 procent (respectievelijk tweede en eerste generatie) geven aan dat de banden binnen de familie hecht zijn. Deze percentages zijn vergelijkbaar voor de Turken (90 procent heeft hechte familiebanden), maar zijn onder autochtonen beduidend lager (ruim 50 procent geeft aan hechte familierelaties te hebben) (Distelbrink en Hooghiemstra, 2005). Bovendien geeft driekwart van de Marokkanen aan dat zij problemen liever met familie dan vrienden bespreken en ook meer te vertrouwen op familie dan vrienden (Groeneveld en Weijers-Martens, 2003).

5.4. Religieuze oriëntatie, beleving en participatie

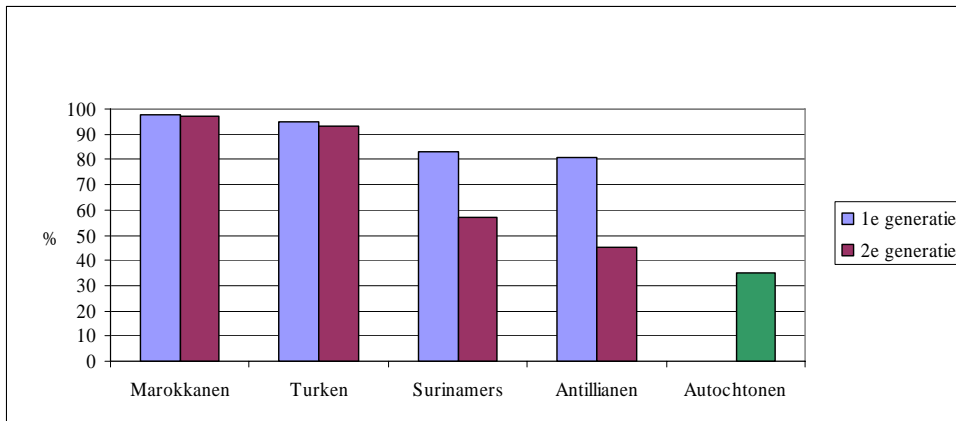
Religieuze identificatie

Religie heeft een belangrijke plaats in het leven van Marokkanen in Nederland. Uit de SPVA (2002) blijkt dat vrijwel alle Marokkanen (98 procent) aangeven gelovig te zijn (zie *figuur 5.1* (a, b en c)). Gegevens uit de LAS (2004-2005) geven een vergelijkbaar beeld. Vrijwel iedereen beschouwt zichzelf als moslim (de soennitische stroming is dominant). Er is op dit punt geen verschil tussen de eerste en tweede generatie Marokkanen: ook voor de tweede generatie is religieuze identificatie onverminderd van belang. Ook zijn er nauwelijks verschillen in religieuze identificatie tussen de hoger en lager opgeleiden. Het percentage Turken dat zich tot een geloof rekent is vergelijkbaar hoog. Onder Surinamers en Antillianen, en met name de tweede generatie, is het percentage dat aangeeft gelovig te zijn beduidend lager (Beekhoven en Dagevos, 2005; Dagevos *et al.*, 2003; Distelbrink en Hooghiemstra, 2005 en Groeneveld en Weijers-Martens). Onder de autochtonen rekent slechts 35 procent zich tot een religie.

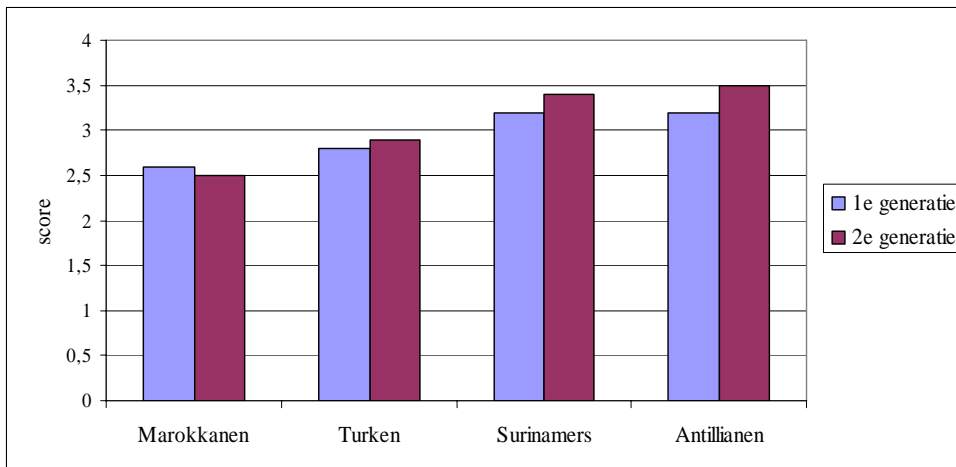
Ook in het dagelijks leven en bij het maken van belangrijke keuzes neemt religie onder Marokkanen een belangrijke plaats in. De mate waarin religie van betekenis is voor het gedrag van het individu is samengevat in de mate van religieus liberalisme. De mate waarin de persoon het eens/ oneens is met stellingen zoals: “het is vervelend wanneer een zoon/dochter met iemand van een andere religie wil trouwen” en “het is jammer dat religie steeds minder belangrijk wordt in het dagelijks leven”. Het concept religieus liberalisme sluit dus globaal aan bij de idee van secularisering. In *figuur 5.1b* zijn de scores voor religieus liberalisme weergegeven op een schaal van één (religie groot belang) tot vijf (religie weinig belang). Religie is iets minder belangrijk voor Turken en het minst voor Surinamers en Antillianen. Ook voor de tweede generatie Marokkanen blijft religie in dit opzicht onverminderd van belang. Hoewel de eerste generatie onder de andere allochtone groepen meer traditionele opvattingen over religieuze waarden heeft dan de tweede generatie, is dit onder Marokkanen niet het geval. Marokkanen zijn over de hele lijn dan ook meer betrokken bij de islam dan Turken. Verder valt op dat Marokkaanse vrouwen meer aan religiositeit hechten dan mannen (Dagevos *et al.*, 2003).

Figuur 5.1. Religieuze identificatie, religieus liberalisme en beleving van de religie

Figuur 5.1a. Rekent zich tot religie

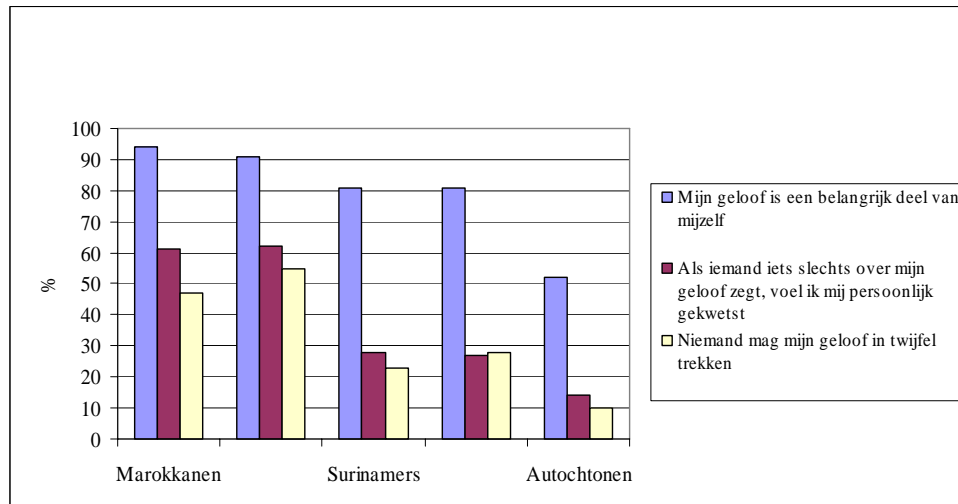

Figuur 5.1b. Mate van religieus liberalisme

Voor het merendeel van de Marokkanen is het geloof een belangrijk deel van henzelf (tabel 5.3). Ruim 60 procent voelt zich gekwetst als er iets slechts over het geloof wordt gezegd en bijna de helft van de Marokkanen vindt dat het geloof door derden niet in twijfel mag worden getrokken. Turken zijn over het geheel genomen dezelfde meningen toegedaan. Onder de autochtonen vindt

Figuur 5.1c. Beleving religie: percentage eens met beweringen

Bronnen: Zie bijlage 5.2.

ongeveer de helft dat het geloof een belangrijk deel van henzelf is. Deze groep voelt zich minder persoonlijk gekwetst als er wat slechts over de religie wordt gezegd en slechts een kleine minderheid vindt dat niemand het geloof in twijfel mag trekken.

Religieuze participatie

Kijken we naar de religieuze praktijk (*tabel 5.4*) dan blijkt dat een minderheid van de Marokkaanse jongeren (26 procent en van de totale groep Marokkanen 35 procent) wekelijks de moskee bezoekt.

Dit percentage wordt zowel in de LAS (2004-2005), SPVA (2002) als in de Ercomer survey (1999) gevonden en komt verder behoorlijk overeen met het cijfer voor de Turken (38 procent). De oudere Marokkanen zijn vaker in de moskee te vinden: rond de 45 procent bezoekt wekelijks de moskee. In lijn met de islamitische voorschriften bezoeken Marokkaanse mannen vaker de moskee dan vrouwen (Phalet en Ter Wal, 2004a en Van Tubergen, 2003). Verder zijn er minder hoogopgeleide Marokkanen die wekelijks de moskee bezoeken dan het geval is voor laagopgeleiden (Beekhoven en Dagevos, 2005).

Tabel 5.4. *Religieuze praktijk van Marokkanen in procenten, hoofden van huishoudens, partners en inwonende kinderen, 2002*

	Marokkanen			Turken
	Jong	Ouder	Totaal	Totaal
<i>Moskeebezoek</i>				
nooit	42	29	35	31
af en toe	33	26	28	31
wekelijks of vaker	26	45	36	38
<i>Bidden</i>				
nooit	25	10	17	26
af en toe	16	4	9	31
dagelijks of vaker	60	86	74	43
<i>Deelname laatste ramadan</i>				
helemaal niet	1	1	1	11
sommige dagen	7	3	5	9
alle dagen	92	96	94	80

Bron: Ercomer survey, 1999 en Phalet en Ter Wal 2004b, p. 11.

Uit de Ercomer survey blijkt verder dat 74 procent van de Marokkaanse respondenten dagelijks of vaker bidt tegenover 17 procent die zegt nooit te bidden. Overigens is wel een duidelijk verschil tussen de jongere en oudere Marokkanen waarneembaar: van de jongeren (<30 jaar) bidt 60 procent dagelijks of vaker terwijl dit 86 procent is onder de ouderen (30+). Het percentage Turken dat dagelijks bidt is overigens beduidend lager (43 procent); zij zeggen veel vaker af en toe (31 procent) of nooit (26 procent) te bidden. Een ander aspect van de religieuze praktijk is de deelname aan de ramadan. De overgrote meerderheid van de Marokkanen zegt alle dagen te vasten tijdens de ramadan (94 procent). Hoewel het percentage voor Turken iets lager ligt geeft toch ook 80 procent van hen aan alle dagen in de ramadan te vasten (Phalet en Ter Wal, 2004b). Ondanks deze individuele religieuze praktijk is het lidmaatschap van een religieuze organisatie zeer beperkt (één procent onder Marokkanen en zeven procent voor Turken). Wel geeft een kwart van de Marokkaanse respondenten in het Ercomer survey aan dat zij het afgelopen jaar hebben deelgenomen aan activiteiten van een religieuze organisatie (Phalet en Ter Wal, 2004a).

Hoewel de religieuze participatie en praktijk lager worden in de tweede generatie, blijven de religieuze identificatie en beleving hoog. De islam heeft voor de overgrote meerderheid (97 procent) van zowel Marokkaanse jongeren

als ouderen (ondervraagd in het Ercomer survey) een grote betekenis. De achteruitgang van het geloof in het dagelijkse leven wordt dan ook betreurd door 70 procent van de Marokkanen. Van de Marokkaanse respondenten zegt 57 procent strikt de regels van de religie te volgen terwijl de overige 43 procent een meer eigen invulling aan de beleving van de religie geeft. Vergelijking van de oudere en jongere generatie laat een duidelijke verschuiving naar een meer individualistische geloofsopvatting zien. Het verbaast in dit kader niet dat de helft van de Marokkanen aangeeft dat ouders en kinderen het in gesprekken over de islam niet eens zijn: vooral Marokkaanse jongeren ervaren een conflict tussen de islam en een moderne leefwijze (Phalet en Ter Wal, 2004b).

Ondanks het duidelijke belang dat aan de islam wordt toegekend vindt tweederde van de Marokkanen (jong en oud) dat het geloof toch vooral een persoonlijke aangelegenheid is en dat religie niet zozeer een politieke rol dient te hebben (Phalet en Ter Wal, 2004b). Desalniettemin heerst onder een meerderheid van de Marokkanen de mening dat de islam in Nederland en de wereld verspreid zou moeten worden (respectievelijk tweederde en viervijfde is deze mening toegedaan). Overigens is een kleine meerderheid het eens met de stelling dat moslims zich zouden moeten verenigen in politieke organisaties (53 procent). Turkse respondenten in de Ercomer survey zijn deze mening veel minder toegedaan: 39 versus 57 procent van hen vindt dat de islam in Nederland en de wereld verspreid zou moeten worden en 28 procent is er voor om moslims te verenigen in politieke organisaties (Phalet en Ter Wal, 2004b).

Marokkanen blijken dus wat meer belang te hechten aan de islam dan Turken (Phalet en Ter Wal, 2004a). De moslimidentiteit is voor (met name de oudere) Marokkanen dan ook belangrijker dan de Marokkaanse identiteit. Vergelijking van de gegevens ten aanzien van het belang dat gehecht wordt aan de islam tussen 1998 en 2002 geeft aan dat er noch sprake is van afname noch van toename onder Marokkanen. Voor Turken is het subjectieve belang aan de islam in deze periode afgenomen. Van een religieuze heropleving lijkt in ieder geval geen sprake (Phalet en Ter Wal, 2004a).

Een aantal factoren blijkt van invloed op de religieuze identificatie, het moskeebezoek en het belang dat gehecht wordt aan religie. Een hoger opleidingsniveau, het hebben van betaald werk en meer contacten met autochtonen (sociale integratie) leiden tot minder focus op en betrokkenheid bij de islam, terwijl het leven in gezinsverband juist het tegenovergestelde effect heeft (Dagevos *et al.*, 2003 en Van Tubergen, 2003). De etnische samenstelling

van de buurt waarin men woont heeft voor Marokkanen geen duidelijk effect op religiositeit, maar degenen die meer gericht zijn op de eigen etnische groep hechten wel meer belang aan de islam. Dit verband wordt voor Turken niet gevonden (Phalet en Ter Wal, 2004a). Op basis van de Ercomer survey kunnen we verder concluderen dat ervaren discriminatie tot een verhoogde betrokkenheid op de religie leidt: Marokkanen die zich vaker gediscrimineerd voelen of geconfronteerd worden met racisme participeren actiever in de religie, hechten meer belang aan de islam en willen meer politieke erkenning van de religie (Phalet en Ter Wal, 2004b).

5.5. Opvattingen ten aanzien van emancipatie, relaties en familie

Emancipatie

Ten aanzien van man-vrouwrollen in de verdeling van werk, huishouden en het verzorgen van kinderen blijkt een aanzienlijk deel van de Marokkanen te voelen voor een verdeling waarbij de man een betaalde baan heeft en de vrouw de kinderen en het huishouden verzorgt. Van de eerste generatie (75 procent) en van de tweede generatie (65 procent) meent dat de vrouw het best verantwoordelijk is voor het huishouden. Desondanks blijkt uit het Scholierenonderzoek dat Marokkaanse meisjes toch vooral huishoudtaken willen delen met hun partner in de toekomst. Jongens voelen hier in het algemeen minder voor, maar Marokkaanse jongens blijken meer bereid huishoudtaken te delen dan autochtone en Turkse jongens (Beekhoven en Dagevos, 2005 en De Valk, 2004).

Ruim de helft van de eerste generatie en bijna de helft van de tweede generatie meent verder dat vooral de man het geld moet verdienen. Onder scholieren zijn het vooral de jongens die een kostwinnersmodel prefereren terwijl Marokkaanse meisjes ook met kinderen zouden willen blijven participeren op de arbeidsmarkt. Marokkaanse jongens onderscheiden zich in hun voorkeuren op dit punt nauwelijks van autochtone jongens terwijl Marokkaanse meisjes duidelijk meer willen participeren dan het geval is voor autochtone meisjes (De Valk, 2004). Hoewel 40 procent van de Marokkanen in het LAS onderzoek meent dat de vrouw moet stoppen met werken wanneer zij een eerste kind krijgt, vindt slechts een kwart dat een eigen inkomen voor jongens belangrijker is dan voor meisjes (onder autochtonen is 16 procent het hiermee eens).

Wat betreft de verzorging van de kinderen blijkt zich een duidelijk verschil tussen mannen en vrouwen voor te doen: vooral vrouwen menen dat verzorging

van de kinderen een vrouwentaak is (45 en 31 procent voor respectievelijk de eerste en tweede generatie). Van de eerste en tweede generatie Marokkaanse mannen is 33 versus 17 procent deze mening toegedaan (Distelbrink en Hooghiemstra, 2005). Vrouwen zijn een belangrijke motor achter veranderingen die op het terrein van emancipatie en opvoeding plaatsvinden (Bouw, Merens, Roukens en Sterckx, 2003 en Pels, 2004).

Wanneer de totale emancipatiegeneigdheid wordt gezien dan vinden we dat Marokkaanse vrouwen meer egalitair georiënteerd zijn dan mannen uit deze groep, een bevinding die ook geldt voor andere allochtone groepen en autochtonen. Vooral voor de Marokkaanse groep blijkt dat de opvattingen van de tweede generatie alsook de hoger-opgeleiden beduidend egalitairder zijn dan die van de eerste generatie migranten. Opvallend is overigens dat de opvattingen van de Marokkaanse huwelijksmigranten vergelijkbaar zijn met die van de tweede generatie (Beekhoven en Dagevos, 2005; Dagevos *et al.*, 2003 en Gijsberts en Merens, 2004). Marokkanen nemen wat betreft emancipatiegeneigdheid een tussenpositie in: Turken blijken wat traditioneler georiënteerd en Surinamers/Antillianen wat egalitairder in hun opvattingen. In vergelijking met 1998 denken Marokkanen (eerste en tweede generatie) in 2002 iets progressiever over man-vrouwrollen, terwijl onder Turken geen sprake is van een verandering (Dagevos *et al.*, 2003 en De Valk, 2004).

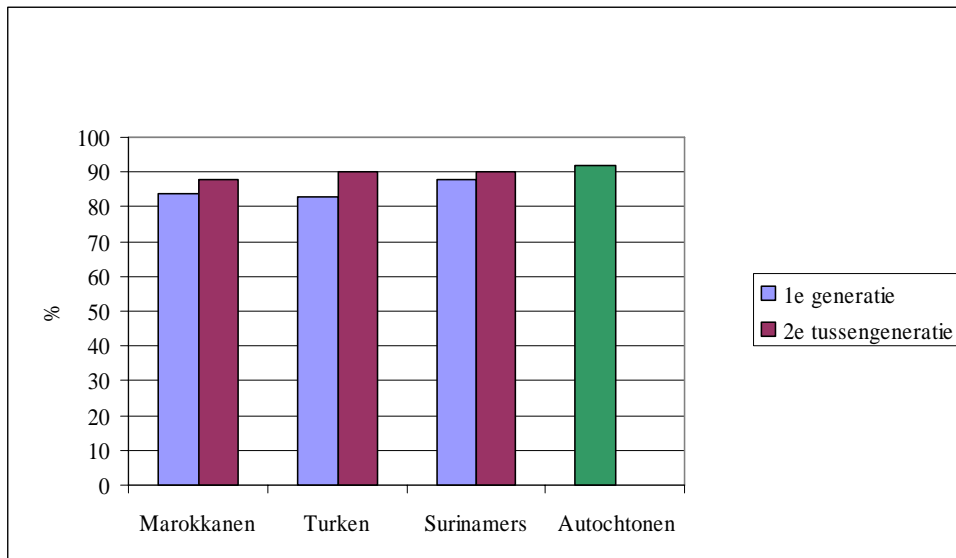
Relatievorming

Turken en Marokkanen blijken, ook als het gaat om de tweede generatie, nog in belangrijke mate te trouwen met partners in het land van herkomst. Huwelijken met in Nederland reeds aanwezige Turken of Marokkanen komen veel minder voor en huwelijken met autochtone Nederlanders zijn nog zeldzamer. Cijfers over feitelijke partnerkeuze zijn opgenomen in hoofdstuk 2. Hier gaan we slechts in op bij de Marokkanen levende opvattingen over partnerkeuze.

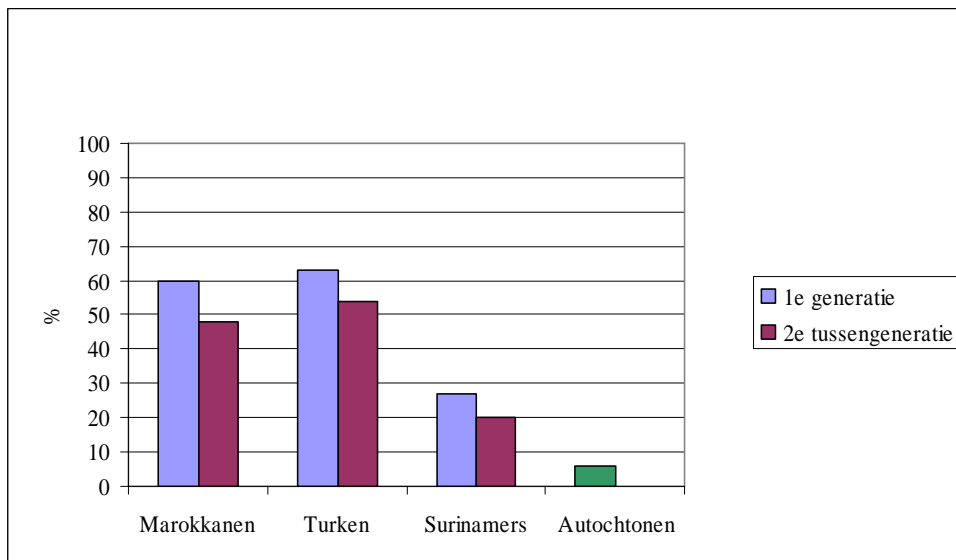
Hoewel Marokkaanse ouders bij de partnerkeuze van hun kinderen traditioneel een belangrijke rol spelen geven de SPVA (2002) cijfers aan dat een grote meerderheid meent dat het kind zelf mag bepalen met wie het trouwt (*figuur 5.2*). Wel wil een meerderheid van de Marokkaanse ouders een rol spelen in de partnerkeuze van hun kinderen (60 procent onder de eerste generatie en 48 onder de tweede generatie ouders). Opnieuw is de mening van Turkse ouders vergelijkbaar op dit punt. Onder autochtone ouders meent slechts vijf procent dat hun mening van groot belang is voor de partnerkeuze van hun kinderen (Distelbrink en Hooghiemstra, 2005).

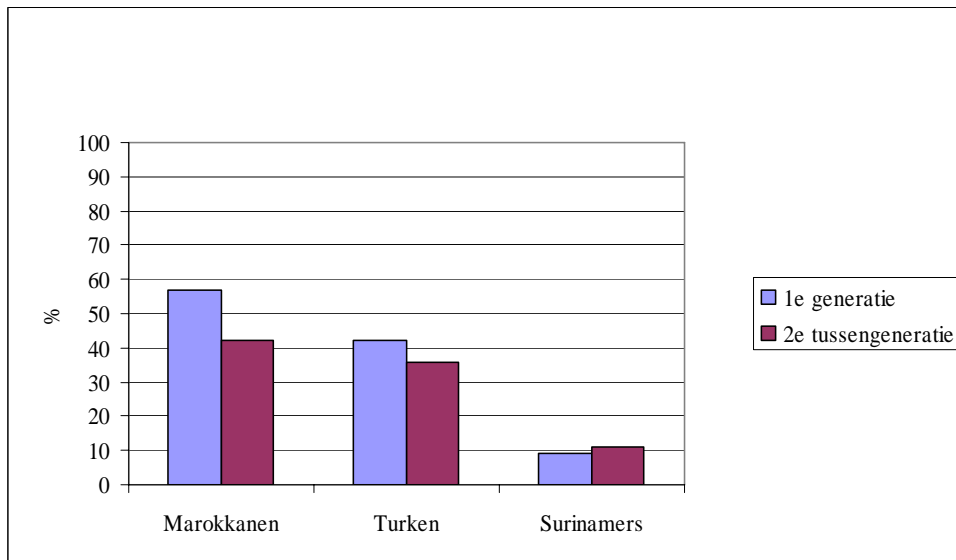
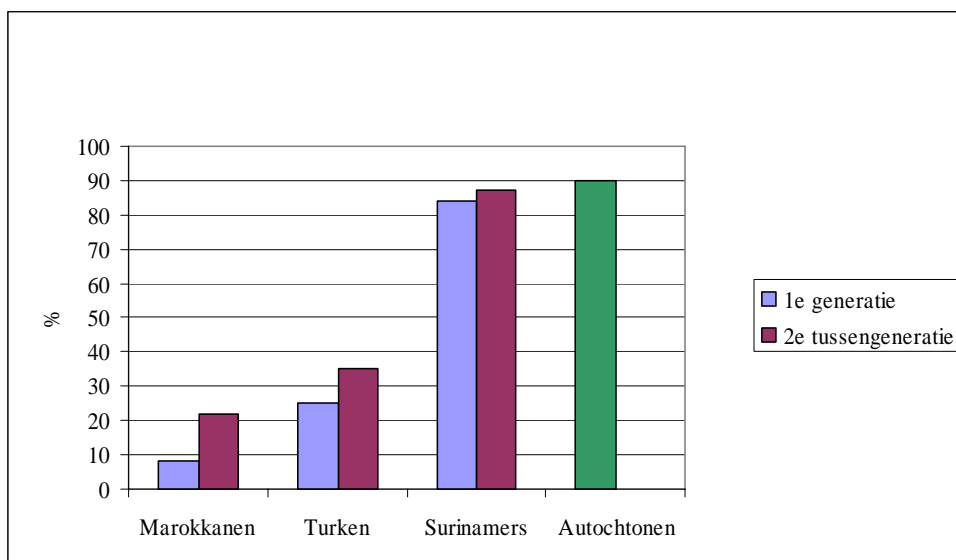
Figuur 5.2. Opvattingen over diverse aspecten van relatievorming

Figuur 5.2a. Kind mag zelf partner kiezen

Figuur 5.2b. Mening ouders belangrijk bij partnerkeuze

Figuur 5.2c. Vervelend als kind Nederlandse partner kiest*Figuur 5.2d. Vrouw en man mogen ongehuwd samenwonen*

Bron: zie bijlage 5.3.

Wat betreft de gewenste relatievorm blijkt dat Marokkaanse ouders (SPVA, 2002) ongehuwd samenwonen nog veelal afkeuren: acht procent van de eerste en 22 procent van de tweede generatie meent dat een man en vrouw ongehuwd mogen samenwonen. Turkse ouders blijken wat dit betreft wat meer in te stemmen met ongehuwd samenwonen (25 en 35 procent van respectievelijk de eerste en tweede generatie) (Distelbrink en Hooghiemstra, 2005). Marokkaanse scholieren blijken op dit punt progressiever dan hun ouders. Bijna de helft van de jongeren in het Nationaal Scholierenonderzoek (1996/1999) gaf aan ongehuwd te willen samenwonen voor het huwelijk. Daarmee is deze relatievorm onder hen even populair als direct huwen. Turkse jongeren willen vaker direct huwen, 61 procent geeft hieraan de voorkeur, maar ook 30 procent van hen wil eerst ongehuwd samenwonen alvorens in het huwelijk te treden (De Valk en Liefbroer, 2004).

Kijken we naar de gewenste partner voor hun kinderen dan geeft de helft van de Marokkaanse ouders aan het vervelend te vinden als één van de kinderen zou kiezen voor een Nederlandse partner en ruim drie kwart zou niet blij zijn met een partner die een andere religie heeft. De LAS data geven een vergelijkbaar beeld: een meerderheid (bijna 60 procent) van de Marokkanen zegt het (helemaal) niet vervelend te vinden wanneer hun kind zou kiezen voor een Nederlandse partner. Deze percentages zijn iets hoger dan onder Turken en beduidend hoger dan onder Surinamers en Antillianen waar een allochtone partner door maximaal tien procent wordt afgekeurd en maximaal een derde bezwaar heeft tegen een partner met een andere religie (Beekhoven en Dagevos, 2005 en Distelbrink en Hooghiemstra, 2005). Marokkaanse meisjes geven aan toch vooral een moderne partner te willen welke zij verwachten te vinden tijdens de opleiding of in de grote steden in Marokko. Zij willen voor het huwelijk hun partner leren kennen en afspraken maken over de invulling van het huwelijk (Bouw *et al.*, 2003).

Overigens zijn ook veel autochtonen niet gecharmeerd van een gemengd huwelijk: 31 procent zou het vervelend vinden als een kind voor een allochtone partner zou kiezen.

Opvoeding

Marokkanen houden vast aan van oudsher belangrijke (opvoedings)waarden als respect en conformiteit (Pels, 2004). Ouders dienen volgens 87 procent van de Marokkanen dan ook altijd gerespecteerd te worden (Groeneveld en Weijers-Martens, 2003). Volgens een meerderheid van de eerste (61 procent) en

tweede generatie (53 procent) is gehoorzaamheid verder de belangrijkste eigenschap voor een kind van 17 jaar. Vooral laagopgeleide ouders hechten meer aan gehoorzaamheid dan aan zelfstandig denken (Distelbrink en Hooghiemstra, 2005).

Jongeren zijn overigens wel meer georiënteerd op autonomie buiten het gezin en vinden conformiteit vooral binnen het gezin van belang. Desalniettemin willen jongeren in de opvoeding van hun eigen kinderen in de toekomst een combinatie van enerzijds meer open communicatie en anderzijds wel respect voor de ouders. Vooral onder hoogopgeleiden en de jongere migrantengeneratie wordt autonomie als opvoedingswaarde belangrijker. De diversiteit in opvoedingsdoelen en gedrag onder Marokkanen neemt dan ook toe (Pels, 2004).

Familie

De overgrote meerderheid van de Marokkanen is van mening dat je altijd op familieleden moet kunnen rekenen (87 procent mee eens) en de familie je in tijden van zorgen dient bij te staan (97 procent mee eens). Hoewel ook onder Turken (85 en 87), Surinamers (67 en 70) en Antillianen (70 en 71) en autochtonen (78 en 66) de meerderheid deze mening is toegedaan, is het belang dat Marokkanen hechten aan familiebanden en verplichtingen het grootst. Familieverplichtingen bestaan volgens Marokkanen (en Turken) evenzeer wanneer men familieleden niet aardig vindt. Van de Surinamers en Antillianen vindt grofweg de helft dat de onderlinge verplichtingen ook gelden in geval de familieleden elkaar niet mogen (Groeneveld en Weijers-Martens, 2003).

Marokkanen hebben een sterke oriëntatie op de familie wanneer het gaat om praktische zorg en steunverlening door en contact met de familie. De tweede generatie verschilt op dit punt nauwelijks van de eerste generatie migranten en ook mannen verschillen niet van vrouwen als het gaat om gerichtheid op de familie (Distelbrink en Hooghiemstra, 2005). Meer dan 90 procent van de Marokkanen vindt dat kinderen voor zieke ouders moeten zorgen en dat kinderen die dichtbij wonen tenminste een maal per week bij hun ouders op bezoek zouden moeten gaan. Het percentage Turken dat deze stellingen onderschrijft is vergelijkbaar hoog, Surinamers/Antillianen nemen een tussenpositie in en onder autochtonen is het een minderheid die deze mening is toegedaan (rond de 40 procent). Ten slotte onderschrijven Marokkanen ook het meest de stelling dat ouders bij hun kinderen moeten kunnen inwonen wanneer zij bejaard zijn (82 procent). Turken, Surinamers en Antillianen voelen duidelijk minder verplichtingen op dit vlak (respectievelijk 59, 49 en 41 mee eens) en

onder autochtonen is het percentage dat het met deze stelling (helemaal) eens is minder dan tien procent (Liefbroer en Mulder, 2004 en Schans en De Valk, 2005).

Bijlage 5.1

Voor dit hoofdstuk is geput uit vier belangrijke kwantitatieve databestanden. Allereerst de meest recente ronde (2002) van de survey “Sociale Positie en Voorzieningsgebruik Allochtonen” (SPVA). De ronde van 2002 omvatte een aselechte steekproef van ruim 1.000 Marokkaanse huishoudens. In de SPVA worden hoofden van huishoudens geïnterviewd en zijn beperkte gegevens over de partner en eventueel inwonende kinderen beschikbaar. Door samenwerking met de Netherlands Kinship Panel Study (een grootschalig onderzoek naar familiebanden) zijn in de dataverzamelingsronde van 2002 aanvullende vragen gesteld naar de rol en het belang van de familie. Ten tweede worden de gegevens uit de Ercomer survey “Islam in de multiculturele samenleving” (1999) gebruikt waarin Marokkanen, Turken en autochtonen in Rotterdam zijn opgenomen. Ten derde worden recente gegevens uit het onderzoek Leefsituatie Allochtone Stedelingen (LAS) gebruikt. Dit onderzoek is door het SCP in 2004-2005 uitgevoerd in de 50 grootste Nederlandse steden. Ruim 900 Marokkanen in de leeftijd van 15 tot 65 jaar maakten deel uit van dit onderzoek. Om inzicht te krijgen in de opvattingen van Marokkaanse jongeren zijn ten vierde ook gegevens uit het Nationaal Scholierenonderzoek (rondes 1992-2002) gebruikt. In de genoemde surveys zijn degenen die zelf in Marokko zijn geboren (eerste generatie) of wier ouders (tweede generatie) in Marokko zijn geboren tot de groep Marokkanen gerekend. Vaak worden degenen die voor het zesde levensjaar naar Nederland zijn gekomen tot de tweede generatie gerekend, maar zij worden ook wel de anderhalf-generatie genoemd. In het geval deze generaties apart onderscheiden kunnen worden, is dat in tabellen en tekst gebeurd.

Bijlage 5.2

Religieuze identificatie, religieus liberalisme en beleving religie naar herkomst en achtergrondkenmerken, hoofden van huishoudens, partners en inwonende kinderen, 2002

	Marokkanen	Turken	Surinamers	Antillianen	Autochtonen ^c
<i>Percentage dat zich tot religie rekent</i>					
Totaal	98	95	75	73	35
1 ^e generatie	98	95	83	81	
2 ^e generatie	97	93	57	45	
<i>Religieus liberalisme</i> (1= religie groot belang – 5= religie weinig belang) ^b					
Totaal	2,5	2,8	3,2	3,2	
Man	2,6	2,9	3,2	3,3	
vrouw	2,4	2,8	3,3	3,2	
1 ^e generatie	2,6	2,8	3,2	3,2	
2 ^e generatie	2,5	2,9	3,4	3,5	
<i>Beleving religie</i> (% (helemaal) mee eens) ^c					
Mijn geloof is een belangrijk deel van mijzelf	94	91	81	81	52
Als iemand iets slechts over mijn geloof zegt, voel ik mij persoonlijk gekwetst	61	62	28	27	14
Niemand mag mijn geloof in twijfel trekken	47	55	23	28	10

^a SPVA, 2002; Dagevos *et al.*, 2003, p. 328 en 344.

^b SPVA, 2002; Dagevos *et al.*, 2003, p. 326.

^c LAS, 2004-2005; Beekhoven en Dagevos, 2005, p. 122.

Bijlage 5.3

Opvattingen ten aanzien van diverse aspecten van relatievorming, 2002

	Marokkanen	Turken	Surinamers	Autochtonen
Kind mag zelf bepalen met wie het trouwt				
1 ^e generatie	84	83	88	92
2 ^e tussengeneratie	88	90	90	
Mening ouders belangrijk bij partnerkeuze kind				
1 ^e generatie	60	63	27	6
2 ^e tussengeneratie	48	54	20	
Vrouw en man mogen ongehuwd samenwonen				
1 ^e generatie	8	25	84	90
2 ^e tussengeneratie	22	35	87	
Vervelend als kind voor Nederlandse partner kiest	58	57	93	
1 ^e generatie	57	42	9	
2 ^e tussengeneratie	42	36	11	
Vervelend als kind voor allochtone partner kiest				31

Bron: SPVA, 2002 en Distelbrink en Hooghiemstra, 2005, pp. 72, 73 en 76.

6. Betrokkenheid bij criminaliteit

Erik Beekink

6.1. Inleiding

In de inleiding van de nota “Criminaliteit in relatie tot de integratie van etnische minderheden” (CRIEM) uit 1997 stelt een commissie vast, dat in het gecoördineerde integratiebeleid minderheden, zoals dat sinds het begin van de jaren tachtig gevoerd werd, de aandacht vooral is uitgegaan naar het bevorderen van integratie en participatie van etnische minderheden in de Nederlandse samenleving en het bevorderen van een multiculturele samenleving. Er is op die terreinen veel vooruitgang geboekt, zo constateert de commissie, maar wellicht is er in die tijd te weinig aandacht besteed aan “... negatieve ontwikkelingen bij groepen die de aansluiting met de Nederlandse samenleving dreigen te missen: onder sommige, met name jongere etnische groepen doen zich marginalisering-processen voor met de daarmee samenhangende dreiging van afglijden naar crimineel gedrag.....” (CRIEM, 1997, p. 3).

Onthullingen over de criminaliteit van etnische minderheden zijn in Nederland lange tijd impopulair geweest. De schaarse onderzoeksresultaten op dit terrein werden door criminologen stelselmatig tegengesproken of op zijn minst zwaar gerelativeerd (Werdmölder, 2005), maar begin jaren negentig drongen toch de eerste serieuze signalen met betrekking tot criminaliteit onder etnische minderheden tot de beleidvoerders door. Op grond van empirisch onderzoek stelde Junger vast dat niet minder dan een derde van de mannelijke Marokkaanse adolescenten met de politie in aanraking kwam (Junger, 1990). In 1992 belegde het ministerie van Binnenlandse Zaken een conferentie over dit onderwerp (CRIEM, p. 3). Enkele jaren later kwam in het rapport van de onderzoeksgroep-Fijnaut (TK, 1996) naar voren, dat bepaalde etnische groepen in zorgwekkende mate betrokken waren bij vormen van georganiseerde (drugs)criminaliteit. Die bevinding was aanleiding voor een nadere studie, waarvan de resultaten werden neergelegd in de eerder genoemde nota uit 1997. Die nota tracht een beeld te geven van de criminaliteitsproblematiek en de oorzaken en achtergronden daarvan onder vooral de Marokkaanse, Turkse, Antilliaanse en Surinaamse jongeren. In het voorjaar van 2005 werd over dit onderwerp, op basis van meer uitgebreide gegevens een nieuwe studie met de

titel “Verdacht van criminaliteit. Allochtonen en autochtonen nader bekeken” (Blom *et al.*, 2005) uitgebracht. Belangrijke bevindingen zijn, dat etnische herkomst, geslacht, leeftijd en diplomabezit de belangrijkste factoren zijn die bepalen of iemand wel of niet bij criminaliteit betrokken raakt.

In het recentelijk verschenen Jaarrapport Integratie 2005 (SCP/WODC/CBS, 2005) wordt een hoofdstuk besteed aan “Jongeren en criminaliteit”. In de samenvatting wordt vastgesteld dat bij het vervolgings- en berechtingstraject geconstateerd kan worden, dat Marokkaanse en Antilliaanse jongeren oververtegenwoordigd zijn in de criminaliteit (SCP/WODC/CBS, 2005, p. 161). Voorts wordt opgemerkt dat deze jongeren niet alleen het meest frequent voorkomen in de registraties van verdachten en veroordeelden, maar dat ze ook het vaakst terugvallen in crimineel gedrag.

Dit hoofdstuk is voornamelijk gebaseerd op genoemde rapporten. Bij de gegevensbestanden waarop deze rapporten zich op hun beurt baseren, past een woord van toelichting.

6.2. De bronnen

De bronnen die voorheen werden gebruikt voor de studies over criminaliteit van allochtonen vertoonden ernstige beperkingen. Het was tot voor kort niet mogelijk politiegegevens te koppelen aan achtergrondkenmerken van personen. In de registraties waarop de statistieken over opsporing, vervolging en berechting zijn gebaseerd, wordt namelijk alleen het geboorteland van de persoon vastgelegd en niet van diens ouders. De tweede generatie migranten, dus de hier geboren, worden op deze wijze tot de autochtonen gerekend. Pas onlangs is een databestand beschikbaar gekomen, het zogenaamde HKS (Herkenningsdienst Systeem), waarin etnische identificatie ook van de tweede generatie wel mogelijk is. Het rapport “Verdacht van criminaliteit”(Blom *et al.*, 2005) is daarop gebaseerd. Het gaat om het peiljaar 2002.

Ook het HKS kent zijn beperkingen. Allereerst gaat het niet om alle delictplegers, maar slechts om door de politie aangehouden verdachten. Het HKS biedt dus geen dekking van de criminaliteit in Nederland. Voorts zijn de gegevens van de bijzondere opsporingsdiensten (FIOD-ECD, douane) niet opgenomen in het HKS; daarmee zijn diverse typen misdrijven, zoals economische delicten, milieudelicten of uitkeringsfraude ondervertegenwoordigd in het HKS. Verder ontbreken de zogenaamde Halt-afdoeningen.

Gelet op het belang van juist deze gegevens met betrekking tot criminele jongeren zal later in de tekst ook aan de HALT-jongeren kort aandacht worden besteed.

Met betrekking tot vervolging en berechting werd gebruik gemaakt van informatie uit de Onderzoek- en beleidsdatabase justitiële documentatie (OBJD, SCP, WODC, CBS, 2005, p. 153). De database bevat geen informatie over het geboorteland van de ouders van verdachten, maar slechts over het geboorteland van de verdachten zelf. De gegevens uit deze bron hebben dan ook alleen betrekking op allochtonen uit de eerste generatie.

6.3. Criminaliteit onder Marokkanen; enkele cijfers

De verdachtenpopulatie uit het Herkenningsdienstsysteem (HKS) (Blom *et al.*, 2005), bedroeg in 2002 bijna 163.500 personen. Het bestand is beperkt tot verdachten die woonachtig waren in Nederland en waarvan de HKS-gegevens gekoppeld konden worden aan de gegevens van de Gemeentelijke Basis Administratie (Blom *et al.*, 2005, p. 28).

In Criminaliteit en Rechtshandhaving 2001 schatten Van der Heide en Eggen (2003, p. 199), dat in 2001 4,65 miljoen delicten tegen burgers werden gepleegd, waarvan er slechts 1,6 miljoen, of ongeveer 34 procent, bij de politie zijn gemeld. Dit leidde tot een aantal van 277.000 gehoorde verdachten. Er is dus een groot 'dark number'.

Een nadere verdeling van het aantal verdachten naar herkomst in 2002 (zie *tabel 6.1*) toont 102.000 autochtonen en 61.000 allochtonen. Na de autochtonen behoren Marokkanen en Surinamers, met elk zo'n 10.000 personen, in absolute zin tot de grootste groepen verdachten. Zij worden gevolgd door de Turken en de Antillianen, met respectievelijk 7.500 en 6.600 personen. De tabel laat voorts zien, dat, criminaliteit vooral een zaak is van mannen tussen 18 tot en met 44 jaar.

Wanneer vervolgens de cijfers worden betrokken op bevolkingstotalen per herkomstgroep (zie het tweede deel van de tabel) blijkt dat de Antillianen (6,6 procent), de Marokkanen (5,0 procent) en de Somaliërs (4,8 procent niet in tabel) relatief de meeste verdachten kennen. In relatieve zin kent vooral de groep van 18-24 jaar een groot aantal verdachten (tabel 6.1).

Tabel 6.1. Aantallen verdachten en ongestandaardiseerde verdachtenpercentages

	12-17 jaar		18-24 jaar		25-44 jaar		45-79 jaar		Totaal
	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	Man	Vrouw	
Tot. populatie 12-79 jaar	17.118	3.670	33.972	4.760	62.444	11.270	24.697	5.545	163.476
Autochtonen	9.570	2.019	19.960	2.451	38.438	6.752	18.853	4.171	102.214
Allochtonen	7.548	1.651	14.012	2.309	24.006	4.518	5.844	1.374	61.262
Marokko	1.952	333	3.459	441	3.642	373	341	39	10.580
Suriname	1.173	351	2.058	412	4.019	853	1.234	254	10.354
Turkije	970	118	1.895	157	3.555	306	420	45	7.466
Nederlandse Antillen en Aruba	728	218	1.311	388	2.624	701	513	147	6.630
	12-17 jaar		18-24 jaar		25-44 jaar		45-79 jaar		Totaal
	man	vrouw	man	vrouw	man	vrouw	man	vrouw	
Autochtonen	2,0	0,5	3,8	0,5	1,9	0,4	0,8	0,2	0,9
Allochtonen	5,7	1,3	8,6	1,4	4,6	0,9	1,5	0,3	2,5
Tot. autochtonen + allochtonen	2,8	0,6	5,0	0,7	2,5	0,5	0,9	0,2	1,2
Marokko	11,0	2,0	17,9	2,1	7,0	0,9	1,4	0,2	
Ned. Antillen en Aruba	10,1	3,1	13,0	3,7	11,9	3,2	5,3	1,2	6,6
Suriname	6,7	2,0	11,1	2,1	7,5	1,4	3,8	0,7	4,0
Turkije	5,0	0,7	8,9	0,7	5,4	0,5	1,6	0,2	2,9

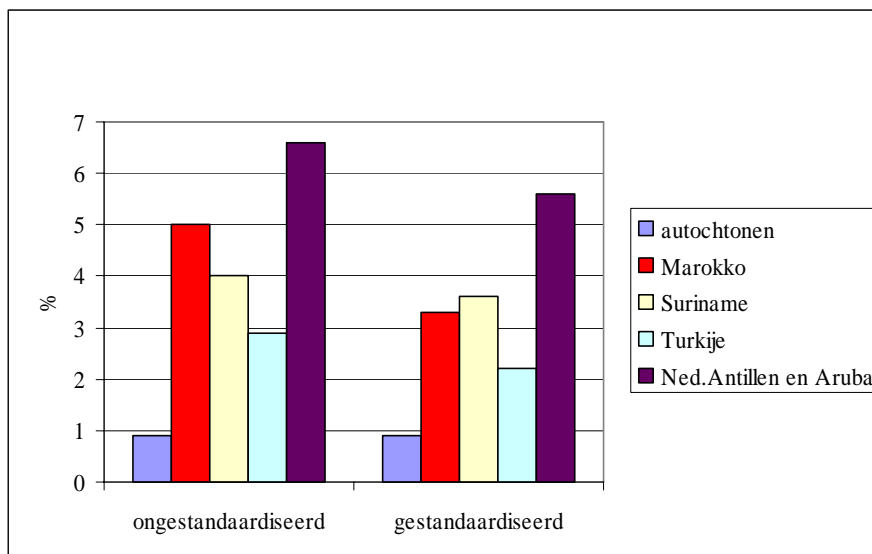
Bron: Blom *et al.*, p. 29.

Uit het voorgaande bleek, dat criminaliteit sterk samenhangt met leeftijd en geslacht. Omdat de meeste allochtone bevolkingsgroepen relatief jong zijn in vergelijking met autochtonen en soms een overwicht aan mannen kennen, worden de uitkomsten gecorrigeerd voor deze verschillen in bevolkings-samenstelling. Deze standaardisatie leidt tot enigszins andere, voor de allochtonen minder ongunstige, cijfers (Blom *et al.*, p. 21). Het beeld is nu als volgt: 0,9 procent van de autochtonen is bij de politie geregistreerd als verdachte, terwijl dat bij de allochtonen 2,2 procent is (zie *figuur 6.1*). Gaat het alleen om mannen dan zijn de corresponderende cijfers respectievelijk 3,8 en 1,6 procent.

Het cijfer voor de Marokkaanse jongeren van 18-24 jaar blijft onveranderd. Deze groep komt het meest met de politie in aanraking.

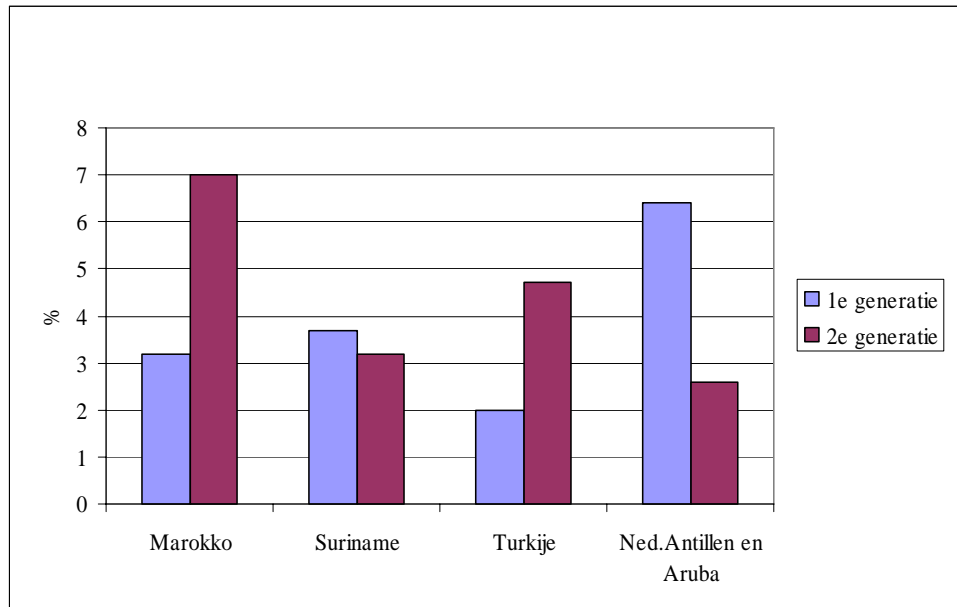
In het algemeen liggen bij de allochtonen de verdachtenpercentages van de eerste generatie wat hoger dan van de tweede generatie. De verdachtenpercentages van ondermeer Marokkanen en Turken laten echter een ander beeld zien. Bij deze bevolkingsgroepen liggen de verdachtenpercentages van de tweede generatie namelijk twee keer zo hoog als van de eerste generatie (*figuur 6.2*).

Figuur 6.1. Verdachtenpercentages

Bron: M. Blom *et al.*, 2005.

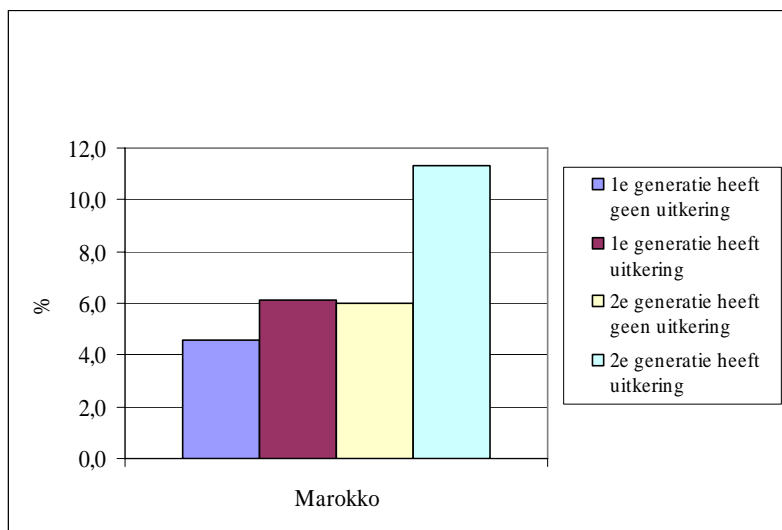
Figuur 6.2. Verdachtenpercentages naar generatie

Figuur 6.3 toont de verdachtenpercentages naar generatie en uitkeringsafhankelijkheid. Dit laatste verschijnsel blijkt bij beide generaties de criminaliteit op te drijven. In de tweede generatie zijn Marokkanen met een uitkering bijna twee keer zo vaak verdacht als hun generatiegenoten zonder uitkering.

Een uitsplitsing naar het soort delict leert dat allochtone jongeren in de leeftijdsgroepen 12-17 en 18-24 jaar vaker verdacht worden van een geweldsdelict dan autochtone jongeren. In de eerste generatie geldt dit vooral voor Turken en Surinamers van 12-17 jaar, bij de tweede generatie vormen de jeugdigen (18-24 jaar) van Turkse, Marokkaanse en Surinaamse herkomst de risicogroep. Allochtonen (eerste en tweede generatie) worden ook vaker dan autochtonen verdacht van vermogensdelicten (diefstal, verduistering, etcetera). Binnen de groep verdachten zijn de Marokkaanse jongeren oververtegenwoordigd.

Het aandeel van de meer- en veelplegers ligt bij de Marokkanen beduidend hoger dan bij andere herkomstsgroeperingen. Jonge Marokkanen worden bovendien vaker verdacht van meer dan één delict.

Figuur 6.3. Verdachtenpercentages bij Marokkanen naar het hebben van een uitkering

Volgens Blom *et al.* (p. 69) kunnen de verschillen tussen autochtonen en allochtonen voor bijna de helft verklaard worden doordat groepen verschillen in samenstelling naar leeftijd en geslacht. Als bovendien rekening wordt gehouden met verschillen in sociaal-economische kenmerken verdwijnt volgens de onderzoekers nog eens een aanzienlijk deel van de verschillen. Vooral diplomabezit, uitkeringsafhankelijkheid en het percentage niet-westerse allochtonen in de woonwijk zijn in dat opzicht belangrijk. Schooluitval is een sterke predictor van criminaliteit. Jongeren zonder diploma komen (ook na correctie voor de overige achtergrondkenmerken) 2,5 maal zo vaak in het verdachtenbestand voor als overige jongeren. In dit kader moet ten slotte ook de invloed van het geboorteland van de ouders genoemd worden. Allochtone verdachten zijn vaker kinderen van twee in het buitenland geboren ouders dan kinderen met een in Nederland geboren ouder. Bij de tweede generatie van Marokkanen (18-24 jaar) van wie beide ouders in het buitenland geboren zijn, is dit het duidelijkst. Zij zijn bijna (na correctie voor overige achtergrondkenmerken) vier keer zo vaak verdacht als autochtonen (SCP/WODC, CBS 2005, p. 152).

De groep van zogenaamde. HALT- jongeren valt, zoals eerder opgemerkt, buiten de HKS-statistieken.

De groep behoort niet tot een uitzonderlijke probleemgroep. Meestal zitten deze jongeren nog op school, zij spijbelen relatief weinig, gebruiken niet of

nauwelijks drugs en wonen nog thuis. Het vermoeden bestaat dat Marokkaanse jongeren ook bij de HALT-afdoeningen zijn oververtegenwoordigd, maar minder sterk dan in het verdachtenbestand (Blom *et al.*, p. 57).

Ter afsluiting van deze paragraaf een enkele opmerking over het “vervolgtraject” in de criminaliteit. Op basis van de onderzoeks- en beleidsdatabase justitiële documentatie kan het volgende worden vastgesteld: de meeste van de personen waarvan in een bepaald jaar een of meer strafzaken door ofwel het OM ofwel de rechter zijn afgedaan, zijn in Nederland geboren. Hieronder vallen behalve de autochtonen ook de tweede generatie allochtonen (SCP, WODC, CBS 2005, p. 153). *Tabel 6.2* toont, dat wanneer rekening gehouden wordt met de omvang van de etnische groepen in de genoemde leeftijdscategorieën, de meeste personen met een of meer afgedane zaken voorkomen onder jongens en meisjes die in Marokko of op de Nederlandse Antillen en Aruba geboren zijn, zowel in de leeftijdsgroep 12-17 jaar als 18-24 jaar.

Marokkaanse jongeren profileren zich niet alleen door hun betrokkenheid bij criminaliteit, maar ook door hun deelname aan andere vormen van asociaal gedrag. Het recente boek van Hans Werdmölder “Marokkaanse lieverdjes” biedt hiervan een ontmoedigende kroniek: “hangjongeren die hun buurt terroriseren, lawaai, overlast, massaal gewelddadig verzet tegen de politie” (Werdmölder, 2005, hoofdstuk 1).

*Tabel 6.2. Natuurlijke personen met een of meer door het OM of de rechter afgedane zaken, naar etnische groep van de eerste generatie, geslacht en leeftijd, 2004 (in %)**

	Mannen			Vrouwen		
	12-17 jaar	18-24 jaar	totaal	12-17 jaar	18-25 jaar	Totaal
Turken	1,2	1,5	1,4	0,6	1,1	0,9
Marokkanen	2,7	4,8	4,1	1,6	3,7	2,8
Surinamers	1,3	2,3	2,0	1,1	3,8	2,6
Antillianen	2,4	3,4	3,1	2,6	6,7	4,9
Autochtonen (incl 2 ^e generatie allocht.)	88,6	84,2	85,8	90,7	81,8	85,7

* Cijfers zijn voorlopig.

Bron: SCP, WODC, CBS, 2005, p. 154.

6.4. Achtergronden

In de Jaarnota Integratiebeleid 2004 (Nota, 2004) merkt het kabinet op, dat een overmatige betrokkenheid van minderheden bij criminaliteit kan worden gezien als een uitdrukking van geringe binding met de samenleving en daarmee als een uitdrukking van gebrekkige integratie.

In haar bijdrage voor de studie “Criminaliteit en integratie van etnische minderheden; een studie naar aanleiding van het CRIEM-rapport van 1997”, merkt Junger-Tas op, dat één van de oorzakelijke factoren voor de criminele activiteiten van jongeren uit de minderheden verband houdt met acculturatie, ofwel de problemen die migranten ervaren als zij zich in een andere cultuur bevinden dan de eigen cultuur (CRIEM, 1997, p. 20). Jongeren die een goede relatie met hun ouders hebben en die het op school en later in hun baan goed doen, hebben een sterke binding met de samenleving en zouden veel verliezen als ze delicten plegen. Maar als de gezinsrelaties slecht zijn, als de schoolloopbaan mislukt, als de binding aan de arbeidsmarkt zwak is, zullen de jongeren geleid worden door het onmiddellijk eigenbelang en door hun status in de groep, i.c. veelal een criminele peer group.

Er zijn duidelijke onderlinge verschillen tussen etnische minderheidsgroepen. Vooral bij de Marokkaanse en Antilliaanse jongeren blijkt de binding aan de samenleving, maar ook aan de eigen etnische gemeenschap, gering. Marokkaanse gezinnen worden doorgaans gekenmerkt door een traditionele scheiding van de seksen en hiërarchische verhoudingen (CRIEM, 1997, pp. 14-15). De vader heeft het gezag, de moeder bemiddelt tussen de vader en de kinderen en er is een duidelijk onderscheid tussen de opvoeding van jongens en meisjes. In de Marokkaanse gezinnen heeft de migratie de gezagspositie van de vader vaak aangetast. Doordat Marokkaanse vaders aanvankelijk zonder hun gezin naar West-Europa zijn getrokken om daar te werken als gastarbeider, zijn hun kinderen vaak gescheiden van hen opgegroeid. Op het moment dat het gezin zich herenigt met de vader, blijkt deze veelal een erg lage maatschappelijke status te bezitten. In de ogen van de kinderen hebben deze vaders maar al te vaak gefaald. Daardoor vormen zij vaak geen goed rolmodel en falen zij ook in de opvoeding. Ten slotte constateert het rapport, dat de jongens in de praktijk een grote mate van vrijheid buiten het gezin hebben (CRIEM, 1997, p. 15). Zij brengen veel tijd door buiten het ouderlijke huis en de ouders verlaten zich op het onderwijs en de politie als dragers van het gezag over deze jongeren.

Bij Turkse gezinnen heeft de afwezigheid van de vader een minder negatieve invloed gehad op de ontwikkeling van de kinderen dan bij Marokkanen het geval is, in de eerste plaats doordat de afwezigheid korter duurde, in de tweede plaats doordat binnen de Turkse gemeenschappen een sterkere groepsbinding en hechtere familieverbanden bestaan die als vangnet konden dienen. Het vaderlijke gezag werd overgenomen door andere mannen.

Werdmölder komt deels met dezelfde verklaringen voor het problematische gedrag van de Marokkaanse jeugd. Bij hem ligt evenwel ook veel nadruk op bepaalde karakteristieken van de Marokkaanse, en meer in het bijzonder de Riffijnse cultuur. Deze zou zich kenmerken door sterke loyaliteit aan de eigen, eng gedefinieerde groep (vooral de familie) en een gebrek aan loyaliteit ten opzichte van de buitenwereld. Dat gebrek is meer geprononceerd naarmate die buitenwereld verder buiten de eigen kring ligt. Met de Nederlandse buitenwereld identificeert men zich nauwelijks; vaak wordt deze geminacht vanwege haar ongelovigheid, haar zedeloosheid en haar softheid. Dientengevolge kunnen jongeren zich tegen de Nederlandse samenleving keren zonder dat zij in hun eigen gemeenschap zware repercussies ondervinden.

Ook de waarde die in de Riffijnse cultuur gehecht zou worden aan mannelijk vertoon en eer zou bij de jongeren leiden tot agressieve vormen van zelfhandhaving. Kritiek van buitenstaanders wordt snel uitgelegd als een gebrek aan respect dat gewelddadig dient te worden afgestraft (Werdmölder, 2005, hoofdstuk 4). In deze optiek is dus niet zozeer de culturele ontworteling van de tweede generatie het probleem als wel het feit dat deze generatie nog sterk, zij het selectief, wordt bepaald door de cultuur van haar ouders.

7. Overige domeinen: gezondheid en vrijetijdsbesteding

Carlo van Praag

7.1. Inleiding

Enkele belangrijke terreinen des levens bleven tot dusverre onbesproken. Het gaat om gezondheid en vrijetijdsbesteding. De beschikbare gegevens over deze terreinen waren onvoldoende om zelfstandige hoofdstukken te kunnen dragen. Daarom zijn zij samen ondergebracht in een enkel kort hoofdstuk.

7.2. Gezondheid

Voor de gezondheid van de Marokkanen bestaat een enkele databron waaruit hieronder is geput. De informatie kan worden samengevat in een viertal tabellen. *Tabel 7.1* laat zien dat de Marokkanen in vergelijking met de autochtonen aanmerkelijk ontevredener zijn over hun gezondheid.

Marokkanen melden bovendien veel meer fysieke beperkingen dan autochtonen in dezelfde leeftijdsklassen. Het gaat in *tabel 7.2* om problemen voor wat betreft de mobiliteit, de dagelijkse huishoudelijke taken en de persoonlijke verzorging.

Volgens de gegevens van *tabel 7.3* lijden Marokkanen ook vaker aan diverse chronische ziekten, waaronder suikerziekte, migraine, hoge bloeddruk, darmstoornissen en rugklachten.

Tabel 7.1. Ervaren gezondheid in twee leeftijdsklassen (%)

	Uitstekend of zeer goed	Goed	Matig	Slecht	Totaal
Marokkanen					
55-64 jaar	3	18	59	21	100
65+ jaar	1	20	49	29	100
Autochtonen					
55-64 jaar	25	47	21	7	100
65+ jaar	12	46	32	9	100

Bron: Schellingerhout, 2004.

Tabel 7.2. Meldt desgevraagd fysieke beperkingen (%)

	Geen	Lichte beperkingen	Matige beperkingen	Ernstige beperkingen	Totaal
Marokkanen					
55-64 jaar	15	8	30	47	100
65+ jaar	15	7	18	60	100
Autochtonen					
55-64 jaar	63	14	14	9	100
65+ jaar	34	18	28	20	100

Bron: Schellingerhout, 2004.

Tabel 7.3. Meldt desgevraagd chronische aandoeningen (%)

	Marokkanen		Autochtonen	
	55-64 jaar	65+ jaar	55-64 jaar	65+ jaar
Suikerziekte	23	35	9	11
Beroerte of hersenbloeding ^a	4	6	5	12
Kanker (gevraagde periode tot nu) ^a	2	4	8	12
Hartaandoening ^b	7	10	8	11
Migraine of ernstige hoofdpijn ^b	48	49	11	10
Hoge bloeddruk ^b	36	45	26	32
Astma, cara ^b	9	17	12	15
Darmstoornis (ernstig of hardnekkig) ^b	23	25	4	15
Rugklachten (ernstig of hardnekkig) ^b	31	36	23	20
Gewrichtsproblemen ^b	49	49	28	41
Anders ^b	21	32	19	17

^a Gevraagde periode: tot op heden.

^b Gevraagde periode: afgelopen 12 maanden.

Bron: Schellingerhout, 2004.

De hogere frequentie van allerlei klachten gaat bij de Marokkanen samen met een meer frequent bezoek aan de huisarts, maar niet met een veelvuldiger bezoek aan specialisten of een hogere incidentie van ziekenhuisopnamen. *Tabel 7.4* toont dat het bezoek aan fysiotherapeuten, geestelijke hulpverleners (RIAGG, maatschappelijk werk) en tandartsen zelfs achterblijft bij de autochtonen in dezelfde leeftijdsgroep.

Het is de vraag of de gezondheid van de Marokkanen (en van de Turken die ongeveer hetzelfde beeld vertonen) werkelijk zo slecht is als bovenstaande tabellen suggereren. De informatie is telkens afkomstig van de respondenten zelf en kan de sporen dragen van een, misschien cultureel bepaalde, neiging tot

Tabel 7.4. Bezoek aan medische voorzieningen in de afgelopen 12 maanden^a (%)

	Marokkanen		Autochtonen	
	55-64 jaar	65+ jaar	55-64 jaar	65+ jaar
Huisarts	64	73	44	53
Specialist (los van ziekenhuisopname)	31	42	32	42
Ziekenhuis	13	15	14	15
Fysiotherapeut	20	11	26	28
Geestelijke hulpverlening	2	1	7	1
Tandarts	47	30	68	42

^a Gevraagde periode: tot op heden.

Bron: Schellingerhout, 2004.

zorgelijkheid over de eigen gezondheid. Het feit dat het bezoek aan specialisten en ziekenhuizen niet hoger is dan bij de autochtonen wijst in deze richting. De huisarts vindt het kennelijk niet nodig om door te verwijzen. Het kan evenwel allerminst worden uitgesloten dat Marokkanen ook in objectieve zin meer worden getroffen door vooral psychosomatische kwalen. De migratie naar Nederland en de arbeidsomstandigheden waaraan de Marokkanen zijn of waren blootgesteld hebben mogelijkwijs voor een hoge lichamelijke en psychische belasting gezorgd. Uit hoofdstuk 4 is reeds gebleken dat Marokkanen ook relatief vaak arbeidsongeschikt zijn.

7.3. Vrijetijdsbesteding

Het Sociaal en Cultureel Planbureau heeft recentelijk een groot landelijk survey laten uitvoeren onder etnische minderheden, waarbij ook de vrijetijdsbesteding veel aandacht heeft gekregen. De resultaten zijn echter nog niet gepubliceerd, zodat daarvan in dit rapport geen gebruik kon worden gemaakt. Gegevens over de vrijetijdsbesteding van Marokkanen kunnen in dit stadium slechts worden ontleend aan plaatselijk onderzoek, dat zich bedient van kleine steekproeven en dat bovendien gedateerd is. Daarom wordt in dit rapport niet diep op de zaak ingegaan. De voornaamste bron is een studie van het Centrum voor Onderzoek en Statistiek (COS) van de gemeente Rotterdam uit 1999 (Rijpma en Roques, 1999). Aan dat in Rotterdam gesitueerde onderzoek werkten 364 Marokkaanse respondenten mee, waarvan iets meer dan de helft tot de tweede generatie behoorde. De Marokkanen werden vergeleken met een autochtone referentiegroep uit dezelfde wijken en met een overeenkomende leeftijdsverdeling. Het onderzoek strekte zich trouwens ook uit tot andere etnische minderheden, met name de Turken en de Surinamers.

Het onderzoek richtte zich op vrijwel het gehele vrijetijds-repertoire van de respondenten, maar bevatte alleen participatiegegevens. De resultaten betreffen dus het al of niet deelnemen aan vrijetijdsbestedingen en niet het aantal daarin geïnvesteerde uren.

Bij Marokkanen van de eerste generatie zijn Marokkaanse televisiezenders het populairst, terwijl de tweede generatie vooral gericht is op Nederlandse commerciële zenders en daarin overeenkomt met de autochtone jongeren. Relatief veel Marokkanen van de eerste generatie lezen in het geheel geen kranten. Verder worden landelijke dagbladen door Marokkanen weinig gelezen. De tweede generatie wijkt in haar leesgedrag echter niet al te veel meer af van de autochtone referentiegroep. Terwijl bij autochtonen de ouderen meer boeken lezen dan de jongeren is dat bij Marokkanen omgekeerd. De tweede generatie overtreft daarin zelfs de autochtone jongeren. Deze Marokkanen van de tweede generatie lezen vrijwel altijd Nederlandse en slechts zelden Arabische boeken. Marokkanen, ook van de tweede generatie, geven in zeer grote mate de voorkeur aan Marokkaanse muziek. Bij veel jongeren is daarnaast popmuziek populair. Marokkanen bezoeken beduidend minder podiumvoorstellingen dan autochtonen, of het nu gaat om traditionele podiumkunsten of om populaire cultuur. Alleen het bioscoopbezoek van de tweede generatie komt in de buurt van de autochtone referentiegroep. Ook het museumbezoek van Marokkanen is relatief zeldzaam. Marokkanen bezoeken iets minder vaak wijkgebouwen dan autochtonen.

De eerste generatie Marokkanen doet veel minder aan sport dan autochtone leeftijdsgenoten (*tabel 7.5*). Ook de tweede generatie ligt nog achter, maar in veel mindere mate. Marokkaanse vrouwen, in het bijzonder van de eerste generatie, nemen minder deel aan sport dan de mannen, terwijl er bij autochtonen in dat opzicht geen verschil is.

Tabel 7.5. Deelname aan sport naar geslacht en generatie (%)

	Marokkanen		Autochtonen	
	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen
1 ^e generatie	37	21	67	67
2 ^e generatie	64	59	77	79

Bron: Rijpma en Roques, 1999.

Sporten die in Marokkaanse kring relatief vaak worden beoefend, zijn voetbal (zowel op het veld als in de zaal), basketbal en volleybal. De eerste generatie sport minder dan de autochtonen in verenigingsverband, maar in de tweede generatie is dat verschil verdwenen. In overeenstemming daarmee speelt de eerste generatie weinig in competitie, terwijl de tweede generatie dat bijna evenveel doet als de autochtone referentiegroep. Voorzover allochtone sporters verenigingslid zijn, gaat het meestal om een etnisch gemengde vereniging, wat niet uitsluit dat leden van de eigen etnische groep daarin numeriek dominant kunnen zijn. Kinderen sporten nog veelal in gemengde groepen, maar jongvolwassenen schijnen een voorkeur te ontwikkelen voor het vertrouwde milieu van de eigen etnische groep. Deze voorkeur zou juist bij Marokkanen en Turken optreden. De beleidsmakers zijn hier volgens Duyvendak en Krouwel (1999) niet erg mee ingenomen, omdat zij de sport graag zien als een middel tot sociale integratie van etnische minderheden in de Nederlandse samenleving.

Marokkanen bezoeken relatief vaak de stadsparken en zij doen dat vaak in grotere gezelschappen dan autochtonen. Recreatiegebieden buiten de grote stad worden veel minder bezocht. Ook de tweede generatie blijft daarin duidelijk bij de autochtonen achter.

8. Samenvatting en conclusies

Carlo van Praag

Dit rapport komt voort uit een opdracht van de Minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie. De bedoeling van het rapport is om, aan de hand van recente empirische gegevens, een beknopt en toegankelijk profiel van de Marokkanen in Nederland te bieden. De onderwerpen die daarbij achtereenvolgens aan de orde komen, zijn: demografie, onderwijs, sociaal-economische positie, sociaal-culturele positie, criminaliteit, gezondheid en vrijetijdsbesteding. Zoals gezegd valt de nadruk op empirisch materiaal. Op de rol van het beleid kon in dit kort bestek slechts terloops worden ingegaan.

Demografie

Momenteel wonen in Nederland 315.000 Marokkanen, hetgeen overeenkomt met bijna 19 procent van alle niet-westerse allochtonen en met bijna twee procent van de totale bevolking van Nederland. Meer dan twee derde van de Marokkanen heeft de Nederlandse nationaliteit en bijna de helft is hier geboren. Door een relatief hoge vruchtbaarheid en door huwelijksmigratie neemt het aantal Marokkanen in Nederland nog vrij snel toe: de verwachting is dat in 2010 hun aantal 352.000 zal belopen. In vergelijking met de totale bevolking van Nederland vormen de Marokkanen een jonge groep, met veel kinderen en jongvolwassenen en met zeer weinig bejaarden. De Marokkanen zijn sterk (voor bijna 48 procent) geconcentreerd in de vier grote steden. Van de bevolking van die steden maken zij zeven procent uit.

De huidige immigratie van Marokkanen bestaat voor het overgrote deel uit huwelijkspartners van hier gevestigde Marokkanen. Het gaat momenteel om een jaarlijks aantal van ongeveer 3.000 van deze huwelijksmigranten. De meerderheid van de huwende Marokkanen toont een voorkeur voor een partner uit het land van herkomst boven een hier geboren Marokkaanse partner of een autochtoon. Vooral vrouwen volgen dit patroon.

Zoals gezegd vertonen Marokkanen een relatief hoge vruchtbaarheid, maar deze daalt wel snel. Vrouwen van de eerste generatie kregen aan het begin van de jaren tachtig gemiddeld nog zeven kinderen, een aantal dat in 1995 al gedaald was naar 3,5 en in 2004 naar 3,2 tegenover autochtoon Nederlandse vrouwen

1,7. De tweede generatie Marokkaanse vrouwen vertoont een nog weer lagere vruchtbaarheid dan de eerste en het moederschap treedt bij deze vrouwen ook op latere leeftijd in dan bij de eerste generatie. Overigens is ook in Marokko de vruchtbaarheid in dezelfde periode drastisch gedaald.

Er zijn nog weinig Marokkaanse ouderen in Nederland. Voorzover zich thans laat aanzien hebben deze ouderen geen hogere, maar juist lagere leeftijdsspecifieke sterftেকansen dan de autochtonen.

Door hun concentratie in de vier grote steden en door hun verdere concentratie in een aantal wijken van die steden hebben de Marokkanen een relatief hoge statistische ontmoetingskans met leden van hun eigen groep, terwijl zij een relatief lage ontmoetingskans hebben met autochtonen. Door de groei van het eigen aantal verscherpt zich deze situatie.

Opleiding en onderwijs

Terwijl in 1988 een schamele tien procent van de Marokkanen een opleiding op meer dan basisniveau achter de rug had, was dit percentage in 2003 al gestegen tot 45. Hierin weerspiegelt zich de wisseling van de generaties. Marokkanen lopen in dit opzicht echter nog steeds aanzienlijk achter bij de autochtone bevolking en bij overige etnische groepen. Ook bij de jongeren is er nog steeds sprake van achterstand. De geringe opleiding van de ouders en hun gebrekkige beheersing van het Nederlands betekenen een handicap. Ook van de Marokkanen van 20-24 jaar heeft slechts een derde deel een diploma dat redelijke perspectieven op de arbeidsmarkt biedt.

Marokkaanse kinderen betreden de school met een achterstand op hun autochtone leeftijdsgenootjes, maar deze achterstand vermindert wel bij elke nieuwe lichting. Bovendien halen juist de Marokkaanse kinderen bij hun gang door het basisonderwijs iets van hun achterstand in. De Marokkaanse leerlingen die in het schooljaar 2002-2003 in groep 8 zaten, hadden met dat al nog een taalachterstand van bijna twee leerjaren op autochtone niet-achterstandsleerlingen. In rekenen lagen zij nog ruim een half jaar achter. Vergeleken bij vroegere lichteningen is er echter zeker vooruitgang. Zo maakten de Marokkaanse leerlingen tussen 1994 en 2002 bijna een derde van hun achterstand in de Cito-eindtoets goed en dat is meer dan Turkse en Surinaamse leerlingen vermochten. Bij de Antilliaanse leerlingen nam de achterstand zelfs toe.

De achterstand in het basisonderwijs plant zich voort in het voortgezet onderwijs. In leerjaar drie van het voortgezet onderwijs participeerde een vijfde van de Marokkanen, en trouwens ook van de Turken, op havo/vwo-niveau tegen bijna de helft van de autochtonen. Daarentegen vertoonden de Marokkaanse derdeklassertjes een zware oververtegenwoordiging in de lagere niveaus van voorbereidend beroepsonderwijs. Meer dan de helft van de Marokkaanse (en van de Turkse) leerlingen was daar te vinden tegen iets meer dan een kwart van de autochtonen. Vergeleken met eerdere lichtingen is er echter, juist door de Marokkanen, aanzienlijke vooruitgang geboekt. Tien jaar geleden nam slechts acht procent van de Marokkaanse leerlingen deel op havo/vwo-niveau. Ook de uitval uit het v.o. zonder diploma nam af en dat vooral bij de Marokkanen.

De voor de Marokkanen gebruikelijke leerweg na het v.o. is die naar het mbo. De Marokkaanse havo/vwo-gediplomeerden stromen echter in zeer ruime mate door naar het hbo en het wo. Hierin overtreffen zij zelfs de autochtonen. Ook in dit opzicht laten de Marokkanen door de tijd een spectaculaire vooruitgang zien.

Marokkaanse kinderen zijn sterk geconcentreerd in zogenaamde zwarte scholen. In het jaar 2002-2003 bezochten zij basisscholen waar gemiddeld driekwart van de leerlingen tot de etnische minderheden behoorde. Veelal wordt gedacht dat dit feit een ongunstige invloed heeft op de onderwijsprestaties van deze leerlingen. Herhaald onderzoek wijst echter uit dat de 'zwartheid' van de school nauwelijks een factor van betekenis is.

Voor de talrijke Marokkaanse volwassenen met een geringe opleiding staan inburgeringscursussen open. Voor nieuwkomers, bij de Marokkanen overwegend huwelijkspartners uit het land van herkomst, zijn deze inburgeringstrajecten zelfs verplicht. Voor de oudkomers, dat wil zeggen de hier reeds voor 1998 gevestigden, zijn de cursussen thans nog vrijwillig, maar op termijn zullen ze waarschijnlijk ook verplichtend worden, op zijn minst voor werklozen en opvoeders. De resultaten van de inburgeringsprogramma's vallen vooralsnog tegen, vooral in het geval van oudkomers.

Sociaal-economische positie

De arbeidsparticipatie is bij de Marokkanen lager dan bij de autochtonen en zij loopt ook achter bij andere etnische groepen. Dat komt doordat relatief weinig Marokkaanse vrouwen de arbeidsmarkt betreden en doordat bij de mannen het aantal arbeidsongeschikten hoog is. Voorts worden de Marokkanen sterk getroffen door werkloosheid. Deze omvatte in het midden van de jaren negentig

maar liefst een derde van de beroepsbevolking, waarna als gevolg van de gunstige economische conjunctuur een daling inzette naar ongeveer tien procent in het jaar 2002. Sindsdien is de trend echter gekeerd en in 2004 was al weer 22 procent van de Marokkanen werkloos. Geen van de in dit rapport onderscheiden etnische groepen kampt met een zo hoge werkloosheid. Bij de autochtonen bedraagt de werkloosheid niet meer dan vijf procent. Ook de jeugdwerkloosheid is bij de Marokkanen hoog. De leeftijdsopbouw van de Marokkaanse groep zorgt voor een grote toestroom van jongeren naar de arbeidsmarkt, maar de entree in deze markt is bij de huidige stand van zaken kennelijk een probleem. Ook de immigratie van, vaak slecht opgeleide en de Nederlandse taal niet machtige, huwelijkspartners heeft een negatieve invloed.

Gezien de ontwikkelingen in het recente verleden zou een opleving van de economie kunnen zorgen voor een wederom snel dalende werkloosheid. Een verder lichtpunt is de snelle groei van het ondernemerschap bij Marokkanen. Dit nam tussen 1986 en 2003 toe met een factor vijf, maar door het lage startpunt is het huidige aantal nog steeds bescheiden. Het aantal Surinaamse ondernemers is bijna twee keer zo groot, het aantal Turkse ondernemers bijna drie keer, terwijl de drie groepen elkaar in totale bevolkingsomvang slechts weinig ontlopen.

De lage arbeidsparticipatie en de hoge werkloosheid zijn verantwoordelijk voor een hoge graad van uitkeringsafhankelijkheid bij de Marokkanen. In 2003 was 29 procent van de 15-64-jarigen afhankelijk van een uitkering. Dat gold overigens ook voor de Turken. Bij de autochtonen bedroeg het percentage uitkeringsafhankelijken slechts 13. Gezien de grote uitkeringsafhankelijkheid en het overwegend lage beroepsniveau van de werkenden is het inkomen bij de Marokkanen laag. Ook hierin komen zij overeen met de Turken. Het gemiddelde besteedbare huishoudensinkomen bedroeg bij de Marokkanen slechts 85 procent van dat bij de autochtonen. Als rekening wordt gehouden met verschillen in huishoudenssamenstelling verdienden de Marokkanen 69 procent van het autochtone inkomen.

Sociaal-culturele positie

De sociaal-culturele positie van een groep omvat vele aspecten: culturele verschillen met de overige groepen in de samenleving, de beziging van een eigen taal, de identificatie met de eigen groep, de interactie met de bredere samenleving en de beeldvorming over de groep in deze samenleving. Het hoofdstuk 'Sociaal-culturele positie en opvattingen' richt zich op diverse van deze aspecten en is dan ook wat uitvoeriger dan de overige hoofdstukken. De

benadering is empirisch: er werd gebruik gemaakt van verschillende min of meer recente databestanden.

Bij de eerste generatie Marokkanen is de Nederlandse taal nog een probleem. In het gezin worden nog veelal de talen van het herkomstland gesproken. Ook bij de hier geboren of grotendeels hier opgegroeide Marokkanen spreekt 71 procent geen Nederlands met zijn of haar partner, terwijl 43 procent geen Nederlands spreekt met de kinderen.

De mate van contact met de autochtonen is van de eerste op de tweede generatie sterk toegenomen. Terwijl in de eerste generatie twee derde van de Marokkanen meer contact heeft met de eigen groep dan met autochtonen is dat aandeel in de tweede generatie gezakt tot 43 procent. De Turken blijken in dit opzicht duidelijk meer op de eigen groep georiënteerd.

Cultureel verschil tussen Marokkanen en de autochtonen hecht zich in belangrijke mate aan het verschijnsel religie. De Marokkanen zijn voor bijna 100 procent moslim en zij identificeren zich ook voor bijna 100 procent met deze religie. De tweede generatie vormt in dit opzicht geen uitzondering. Van de autochtonen identificeert zich slechts 35 procent met een religie. Dat wil niet zeggen dat de religie bij de Marokkanen op een orthodoxe wijze wordt aangehangen. De Marokkanen zijn wel minder liberaal dan de Turken en zeker in vergelijking met de sterk gesecculariseerde autochtonen hechten zij nog een grote waarde aan hun religie als baken in het leven. Zo vindt bij voorbeeld de overgrote meerderheid (90 procent van de eerste en 80 procent van de tweede generatie) het ongehuwd samenwonen van man en vrouw afkeurenswaardig (bij autochtonen is dat tien procent). De religieuze praktijk levert een duidelijk onderscheid op tussen de generaties. De oudere Marokkanen bezoeken veelvuldig de moskee en bidden meestal dagelijks. In dit opzicht zijn de jongeren minder traditioneel, hoewel de meerderheid, volgens eigen zeggen op zijn minst nog af en toe de moskee bezoekt en dagelijks bidt. Beide generaties vasten in overgrote meerderheid met de Ramadan.

In de sfeer van opvattingen over het belang van religieuze voorschriften manifesteert zich een duidelijk verschil tussen de generaties: terwijl de oudere Marokkanen een nogal strikte interpretatie van de religieuze regels voorstaan, menen jongeren al grotendeels dat ieder zijn eigen invulling daaraan moet geven.

De rolsegregatie tussen de geslachten heeft zich bij Marokkanen en Turken veel sterker gehandhaafd dan bij autochtonen. Zo vindt 39 procent van de Marokkanen (en van de Turken) tegen 16 procent van de autochtonen dat een vrouw moet stoppen met werken als haar eerste kind wordt geboren. Ook in hun opvattingen hierover zijn Marokkanen nog betrekkelijk traditioneel, hoewel de tweede generatie, de meisjes in het bijzonder, een modernere kijk heeft op de verdeling van betaalde arbeid en huishoudelijke taken.

Marokkanen trouwen, evenals de Turken, overwegend met partners uit hun herkomstland en dat is ook bij de hier opgegroeide generaties nog het geval. Huwelijken met autochtone Nederlanders zijn betrekkelijk zeldzaam. Meer dan de helft, en in de tweede generatie nog steeds 40 procent, zegt dergelijke huwelijken af te keuren. Wat meer dan de helft van de Marokkanen vindt de mening van ouders belangrijk bij de partnerkeuze van de kinderen, maar desondanks is volgens de overgrote meerderheid deze partnerkeuze uiteindelijk toch een zaak van het kind zelf.

Criminaliteit

Over de criminaliteit van diverse allochtone groepen bestonden al geruime tijd sombere vermoedens, maar harde gegevens waren er nauwelijks. Een recent databestand van alle personen die in het peiljaar 2002 van een misdrijf werden verdacht, biedt echter de gezochte informatie met dien verstande dat het niet gaat om de totale criminaliteit, maar alleen om de delicten waarbij een verdachte is aangehouden.

Daaruit blijkt dat de allochtonen in het algemeen, en enkele groepen in het bijzonder, inderdaad een bovineevenredige bijdrage aan de criminaliteit leveren. Terwijl bij de autochtonen 0,9 procent van de bevolking verdacht werd van een misdrijf, was dat bij de allochtonen 2,5 procent. De Marokkanen springen er uit met een percentage van 6,6 en worden alleen door de Antillianen overtroffen. De Marokkanen tellen echter vergeleken bij de autochtonen meer jonge mannen, hetgeen hun criminaliteit opstuwt. Als wordt gecorrigeerd voor verschillen in leeftijds- en geslachtssamenstelling is de oververtegenwoordiging van Marokkanen nog maar half zo hoog. Bij de Marokkanen is het vooral de tweede generatie die in criminaliteit vervalt. De verdachtenpercentages zijn daarin twee keer zo hoog als in de eerste generatie.

Bij deze toch wel verontrustende waarnemingen, past enige relativering. De Marokkanen kampen, wellicht meer dan een aantal andere groepen, met een

mede door de migratie opgeroepen gezinsproblematiek die een kwetsbare tweede generatie ten gevolge heeft. Daarnaast is de sociaal-economische positie van de Marokkanen ongunstig. Schoolloopbanen worden vaak afgebroken op een laag niveau, er heerst veel werkloosheid, de uitkeringsafhankelijkheid is hoog. Dat laatste verschijnsel gaat in alle groepen, ook bij de Marokkanen, gepaard met een twee tot drie keer zo hoge kans om met de politie in aanraking te komen. Naast deze sociaal-economische verklaringen zien sommige auteurs ook in het Marokkaanse, in het bijzonder in het Riffijnse, cultuurpatroon aanknopingspunten.

Gezondheid

Tussen de Marokkanen en de autochtonen bestaan grote verschillen in ervaren gezondheid. De Marokkaanse ouderen rapporteren veel meer kwalen en fysieke belemmeringen dan autochtonen in dezelfde leeftijdsgroep. Het gaat daarbij om subjectieve gegevens, waarvan niet duidelijk is in hoeverre zij worden beïnvloed door, eventueel cultureel bepaalde, verschillen in klagneming. Marokkanen komen niet vaker bij specialisten en worden niet vaker in ziekenhuizen opgenomen dan autochtonen. Ook zijn, volgens de gegevens van hoofdstuk 2, de sterftekansen van Marokkanen lager dan die van autochtonen in dezelfde leeftijdsgroep.

Vrijtijdsbesteding

Marokkanen van de eerste generatie vertonen een veel minder actieve vrijetijdsbesteding dan autochtone generatiegenoten. Vooral de vrouwen blijven in dit opzicht achter. In de tweede generatie zijn de verschillen goeddeels overwonnen.

Conclusie: profiel van de Marokkanen

De hier verblijvende Marokkanen vertonen nog sterk de sporen van hun ongunstige uitgangspositie. Zij zijn onder de grote etnische minderheden in Nederland de laagst opgeleide groep met de laagste arbeidsmarktparticipatie, het laagste beroepsniveau, de hoogste werkloosheid en het laagste gemiddelde inkomen. Er is evenwel een tegenkant: de Marokkanen in Nederland halen hun achterstand snel in, sneller dan de overige etnische minderheden. De aan het basisonderwijs deelnemende Marokkaanse leerlingen vertonen thans minder achterstand dan de Turken en de Antillianen en ook hun deelname aan het voortgezet onderwijs vertoont een sneller stijgende lijn dan die van beide overige groepen. Deze relatief snelle opmars komt ook in het hoger beroepsonderwijs en het wetenschappelijk onderwijs tot uiting.

De Marokkanen zijn nog tamelijk sterk in hun eigen groep opgesloten, maar onderhouden toch meer contact met de autochtone buitenwereld dan de Turken. Aan de andere kant houden zij het meest vast aan hun tradities, in het bijzonder waar het om de religie gaat. Zij identificeren zich, ook in de tweede generatie, in zeer sterke mate met de islam. Dat geldt overigens ook voor de Turken, maar de Marokkanen zijn bepaald traditioneler op het gebied van de religieuze praktijk, terwijl zij ook religieus geïnspireerde opvattingen over de samenleving sterker vasthouden. Zij zijn dan ook het meest gekant tegen autochtone huwelijkspartners voor hun kinderen. In feite trouwen deze kinderen ook niet vaak met autochtonen (zie hoofdstuk 2).

Deze nogal persistente voorkeur voor partners uit het herkomstland ligt de Nederlandse beleidvoerders nogal zwaar op de maag. Zij zien haar als een teken van falende sociaal-culturele integratie van de Turken en Marokkanen in de Nederlandse samenleving en bovendien zorgt de immigratie van personen die geen Nederlands spreken en veelal slecht zijn opgeleid voor een vertraging bij het inhalen van maatschappelijke achterstand.

Bepaald zorgelijk is de betrokkenheid van de Marokkaanse jeugd bij de criminaliteit. Ook al laat deze zich gedeeltelijk verklaren uit de, juist bij de Marokkanen geprononceerde maatschappelijke achterstand en de grote cultuurshock volgend op de migratie, dan nog werpt het verschijnsel een schaduw over het groepsbestaan.

Onder de grote etnische minderheden zijn de Marokkanen het minst populair. Dat zal overigens mede het gevolg zijn van de dalende waardering die de Nederlandse bevolking heeft voor de islam (zie daarvoor het in deze beschouwing veel geciteerde Jaarrapport 2005 van SCP, WODC en CBS), maar dat verklaart niet waarom de Marokkanen ook minder aanzien genieten dan de Turken.

Daartegenover mag worden vermeld dat de Marokkanen zich ook laten kennen als een groep waarin veel talent ligt opgeslagen. Hun bijdrage aan de huidige Nederlandse literatuur is opvallend, zeker voor een groep waarvan de tweede generatie nog maar voor een klein deel volwassen is. Een cultureel ontwortelingsproces is blijkbaar ook een bron van creativiteit.

Een mogelijke verklaring ligt voorts in de taalsituatie waarin juist de Marokkanen verkeren. De in Nederland woonachtige Marokkanen zijn veelal afkomstig uit het Rifgebied en hun thuistaal is een Berbertaal die in het

algemeen niet als schrijftaal wordt gebezigd. Het Arabisch vormt voor deze Marokkanen nauwelijks een alternatief omdat dit hooguit een tweede taal is, dit nog los van het feit dat in het Arabisch een grote afstand ligt tussen de dagelijkse omgangstaal en de officiële taal. Onder deze omstandigheden grijpen de in Nederland opgegroeide Marokkanen voor literaire doeleinden eerder naar het Nederlands dan bij voorbeeld de Turken.

De politiek en de sport vormen andere terreinen die tal van Marokkaanse uitblinkers opleveren.

Literatuur

- Alders, M. (2005), Allochtonenprognose 2004-2050: belangrijkste uitkomsten. In: *Bevolkingstrends (CBS)*, 1e kwartaal, pp. 32-41.
- Beekhoven, S. en J. Dagevos. (2005), Sociaal culturele integratie. In SCP, WODC en CBS, *Jaarrapport integratie* (pp. 107-131). Den Haag: SCP.
- Blom, M., J. Oudhof, R.V. Bijl en B.F.M. Bakker (red.), *Verdacht van criminaliteit. Allochtonen en autochtonen nader bekeken*. WODC en CBS, Cahier 2005-2.
- Bouw, C., A. Merens, K. Roukens en L. Sterckx (2003), *Een ander succes: de keuzes van Marokkaanse meisjes*. Amsterdam: SISWO.
- CBS (2004), *Allochtonen in Nederland 2004*, Voorburg/Heerlen: CBS.
- Criem (1997), *Criminaliteit in relatie tot de integratie van etnische minderheden*. Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties/Ministerie van Justitie.
- Dagevos, J. en A. Odé (2003), Minderheden in Amsterdam. Contacten, concentratie en integratie. Amsterdam: Wetenschappelijke Raad voor Amsterdam/SISWO.
- Dagevos, J., M. Gijsberts en C. van Praag (2003), *Rapportage minderheden 2003: onderwijs, arbeid en sociaal-culturele integratie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie; 2003-13).
- Distelbrink, M. en E. Hooghiemstra (2005), *Allochtone gezinnen. Feiten en cijfers*. Den Haag: Nederlandse Gezinsraad (signalement 3/A).
- Duyvendak, J.W. en A. Krouwel (1999), Sportbeoefening door migranten: de kloof tussen wens en werkelijkheid. In: *Vrijtijdstudies* 17^e jrg (1999), nr. 4, pp.25-46
- EIM (2004), *Monitor Etnisch Ondernemerschap 2004*, Zoetermeer.
- Garssen, J. (2004), Tienermoeders: recente trends en mogelijke verklaringen. In: *Bevolkingstrends (CBS)*, 1^e kwartaal, pp. 13-22.
- Garssen, J. en A. van der Meulen (2003), Hoger sterfterisico allochtone baby's. In: *Webmagazine (CBS)*, 15 december.
- Garssen, J. en A. Zorlu (2005), Hoofdstuk 2: Demografie. In: *Jaarrapport integratie 2005*. Den Haag/Voorburg: SCP/WODC/CBS, pp. 14-27.
- Garssen, J., V. Bos, A. Kunst en A. van der Meulen (2003), Sterftekansen en doodsoorzaken van niet-westerse allochtonen. In: *Bevolkingstrends (CBS)*, jrg. 51, nr. 3, pp. 12-27.
- Gijsberts, M. en A. Merens (red.) (2004), *Emancipatie in estafette: de positie van vrouwen uit etnische minderheden*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2004-1).
- Graaf, A. de (2005), Jonge Turken en Marokkanen willen partner van dezelfde afkomst. In: *Webmagazine (CBS)*, 7 maart.
- Groeneveld, S. en Y. Weijers-Martens (2003), *Minderheden in Beeld (SPVA-02)*. Rotterdam: Instituut voor sociologisch economisch onderzoek (ISEO).
- Hoogteijling, E.M.J. (2002), *Raming van het aantal niet in de GBA geregistreerden*. Voorburg: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Huis, M. van en L. Steenhof (2003), Echtscheidingskansen van allochtonen: specifieke groepen. In: *Bevolkingstrends (CBS)*, 1^e kwartaal, pp. 54-57.
- Huis, M. van en L. Steenhof (2004), Echtscheidingskansen van allochtonen: huwelijkscohorten 1991-2000. In: *Bevolkingstrends (CBS)*, 4^e kwartaal, pp. 35-37.
- Jong, A. de (2003), Demografie van vijf niet-westerse herkomstgroepen vanaf 1972. In: *Bevolkingstrends (CBS)*, 3^e kwartaal, pp. 54-61.

- Junger, M. (1990), *Delinquency and Ethnicity. An Investigation on Social Factors relating to Delinquency among Moroccan, Turkish, Surinamese and Dutch boys*. Deventer/Boston, Kluwer and Law Taxation Publishers.
- Liefbroer, A.C. en C. Mulder (2004), Op je familie kun je rekenen. Opvattingen over familiesolidariteit onder autochtonen en allochtonen. *Demos*, 20(10) (themanummer NKPS), pp. 87-88.
- Mackenbach, J.P. *et al.* (2005), Sterfte onder niet-westerse allochtonen in Nederland. In: *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, jrg. 149, nr. 17, pp. 917-923.
- Ministerie van Economische Zaken (2005), *Actieplan 'Nieuw ondernemerschap': Kansen benutten*, (2005), Ministerie van Economische Zaken.
- Nota: Criminaliteit in relatie tot integratie van etnische minderheden. Tweede Kamer, vergaderjaar 1997-1998, 25 726, nr. 1.
- Overdijk-Francis, J.E. en H.M.A.G. Smeets (1998), *Criminaliteit en integratie van etnische minderheden*, Bohn Stafleu Van Loghum, Houten/Diegem.
- Pels, T. en M. de Gruijter (2004), Hoe vergaat het de nazaten van de “gastarbeiders”? ontwikkelingen onder Marokkanen in Nederland. *Sociologische gids*, 51(1), pp. 53-67.
- Phalet, K., C. van Lotringen en H. Entzinger (2000), *Islam in de multiculturele samenleving: opvattingen van jongeren in Rotterdam*. Utrecht: European Research Centre on Migration and Ethnic Relations (Research paper; 2000-1).
- Phalet, K. en C. van Praag (2004), *Moslim in Nederland: een onderzoek naar de religieuze betrokkenheid van Turken en Marokkanen: samenvatting*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-onderzoeksrapport; 2004-9).
- Phalet, K. en J. ter Wal (red.) (2004a), *Moslim in Nederland: diversiteit en verandering in religieuze betrokkenheid: Turken en Marokkanen in Nederland 1998-2002*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-werkdocument; 106b).
- Phalet, K. en J. ter Wal (red.) (2004b), *Moslim in Nederland: religieuze dimensies, etnische relaties en burgerschap: Turken en Marokkanen in Rotterdam*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-werkdocument; 106c).
- Rijn, A.S. van, A. Zorlu en R.V. Bijl (2004), *De ontwikkeling van een integratiekaart*. Den Haag: WODC/CBS.
- Rijpma, S.G. en C. Roques (2000), Diversiteit in vrijetijdsbesteding. Rapportage van een onderzoek naar de deelname van Surinaamse, Turkse en Marokkaanse Rotterdammers van de 1^e en 2^e generatie aan onder andere cultuur, openlucht recreatie en sport in 1999. Centrum voor Onderzoek en Statistiek (COS), Rotterdam.
- Schans, D. en H. de Valk (2005), Zo hoort dat nou eenmaal... Opvattingen van allochtone en autochtone ouderen over intergenerationele verplichtingen. Te verschijnen in: *Jaarboek Steunpunt Gelijkekansenbeleid*. Antwerpen: S-GKB.
- Schellingerhout, R. (2005), Cijfer rapport allochtone ouderen. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.
- SCP/WODC/CBS (2005), Jaarrapport integratie. Sociaal en Cultureel Planbureau/Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum/Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag, 2005.
- Significant (2003), De inburgering van nieuwkomers in 2003. Barneveld, 2004.
- Significant (2004), De inburgering van nieuwkomers in 2004. Barneveld, 2005.
- Statistisch Jaarboek 2005, Voorburg/Heelen: CBS.
- Sterckx, L. en C. Bouw (2005), *Liefde op maat. Partnerkeuze van Turkse en Marokkaanse jongeren*. Amsterdam: Het Spinhuis.

- Tas, R. (2004), Eentiende van niet-westerse eerste generatie woont vanaf vijfde jaar in Nederland, In: *Webmagazine (CBS)*, 9 augustus.
- Tesser, P.T.M., J.F.G. Merens en C.S. van Praag (1999), *Rapportage minderheden 1999*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Tillaart, H. van den (2001), *Monitor etnisch ondernemerschap 2000. Zelfstandig ondernemerschap van etnische minderheden in Nederland in de periode 1990-2000*. Nijmegen: ITS.
- Tubergen, F. van (2003), Religieuze participatie en geloof van immigranten in Nederland: nieuwe toetsingen van oude theorieën. *Mens en maatschappij*, 4, pp. 331-354.
- United Nations (2003), *World population prospects. The 2002 revision*. New York: Department of Economic and Social Affairs.
- Valk, H.A.G. de (2004), Taakverdelingspreferenties van allochtone en autochtone jongeren in Nederland: de invloed van ouderlijke normen en gedrag nader bestudeerd. *Mens en Maatschappij*, 79(4), pp. 322-347.
- Valk, H. de en A.C. Liefbroer (2004), Invloed van ouders op relatievormingsvoorkeuren van Turkse, Marokkaanse en autochtone jongeren in Nederland. *Migrantenstudies*, 20(3), pp. 108-129.
- Werdmölder, H. (2005), Marokkaanse lieverdjes. Crimineel en hinderlijk gedrag onder Marokkaanse jongeren. Amsterdam, Uitgeverij Balans.
- Wittebrood, K., J. Latten en H. Nicolaas (2005), Hoofdstuk 8: Wonen, leefbaarheid en veiligheid in concentratiewijken. In: *Jaarrapport integratie 2005*. Den Haag/Voorburg: SCP/WODC/CBS, pp. 132-147.